

बाल विवाह अन्त्यकालागि
मेल्लेख गाउँपालिकाको रणनीति योजना
(२०७६-२०७९)

मेल्लेख गाउँपालिका
गाउँपालिकाको कार्यालय, बिन्धेबासिनि
अछाम, सुदूरपश्चिम प्रदेश, नेपाल

विषय सुची

१ पृष्ठभूमि	3
१: गाउँपालिकाको परिचय	4
१.१ ऐतिहासिक पृष्ठभूमि	4
१.२ भौगोलिक अवस्थिति	4
१.३ बालबालिका तथा किशोरकिशोरीहरूको तथ्याङ्क	5
२ बाल विवाह सम्बन्धि नीतिगत ब्यवस्था	5
३ वर्तमान स्थिति	7
३.१ बालबालिका तथा किशोरकिशोरीहरूको तथ्याङ्क विश्लेषण	8
३.२ बाल विवाहबारे स्थानीयहरूको भनाई र बुझाई	9
३.३ बाल विवाह मुख्य कारण र अशरहरू	10
३.४ बाल विवाह विरुद्धका थालनीहरू	10
४ रणनीतिक योजना तर्जुमा प्रक्रियामा समावेशी सहभागिता	11
५. रणनीतिक योजनको मूल्य र मान्यता	13
६. रणनीतिक योजनको सिद्धान्तहरू	13
६.१. संरक्षणमा प्राथमिकता:	13
६.२. सम्मान र सामाजिक न्याय:	13
६.३. अर्थपूर्ण सहभागिता:	14
६.४. समता र समावेशीकरण:	14
६.५. साझा जिम्मेवारी बहन र उत्तरदायित्व:	14
६.६. बालमैत्री वातावरणको प्रवर्धन:	14
६.७. राज्यको दायित्व:	14
७. रणनीतिक दावी विवरण	15
७.१. परिकल्पना	15
७.२. लक्ष्य	15
७.३. उद्देश्यहरू	15
८. रणनीति	16
८.१ रणनीति	16
८.२ सरोकारवाला	16
९. कार्य योजनाको आधार र समय सिमा	17

९.१ कार्य योजनाको आधार	17
९.२ समय सिमा.....	17
१०. जिम्मेवारी र भूमिका.....	17
१०.१. स्थानीय सरोकारवालाहरु र गाउँपालिकाविच सम्बन्ध र जिम्मेवारी	17
९.२. क्षमता अभिवृद्धी समिति.....	21
९.३. कार्यन्वयन, समन्वय र अनुगमन तथा मूल्याङ्कन समिति	22
११. रणनीतिक योजनाका सफलताका मान्यताहरु	22
अनुसूचीहरु.....	23
अनुसूची १: गाउँपालिकाको वडागत जनसांख्यिक विवरण	23
अनुसूची २ कार्याशालाका उपस्थिति विवरण	23
अनुसूची ३ बाल विवाह अन्त्यकालागि कार्ययोजना.....	25
अनुसूची ४ कार्यन्वयन, समन्वय र अनुगमन तथा मूल्याङ्कन समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार	32
अनुसूची ५ बाल विवाह विरुद्ध उजुरी लिने निकायहरु	32
अनुसूची ६ कार्याशालाका झलकहरु.....	33

१ पृष्ठभूमि

बाल विवाह एक सामाजिक सवाल हो जुन विश्वका अधिकांश देशहरूले आ-आफ्नो सामाजिक तथा सांस्कृतिक परिवेश र परस्परा अनुसार सामना गरिरहेका छन्। विश्वमा करोडौं बालबालिकाहरू बाल विवाहबाट प्रभावित छन्। दक्षिण एशियामा किशोरीहरू बढि प्रभावित छन्। बाल विवाह अन्त्यकालागि राष्ट्रिय रणनीति, २०७२ मा उल्लेख भए अनुसार नेपाल बाल विवाह उच्च रहेका मुलुकहरू मध्ये अग्रपंक्तिमा पर्दछ र दक्षिण एशियामा हाम्रो देश बंगलादेश र भारत पछि तेश्रो स्थानमा पर्दछ।

हरेक जैविक ब्यक्तीले आफ्नो विवाह आफुले रोजेको ब्यक्तीसंग गर्न पाउनु पर्दछ, मानव अधिकारको कोणबाट हेर्दा यो ब्यक्तीको अधिकार पनि हो। उक्त अधिकारलाई मानव स्वास्थ्य, देशको भूगोल र ब्यक्तीको शारीरिक अवस्थालाई आधार बनाएर विश्वका प्रायः सबै मूलुकहरूले विवाहकालागि न्यूनतम उमेर तय गरेका हुन्छन्। नेपालको मूलुकी अपराध (संहिता) ऐन २०७४ मा विवाहकालागि कानुनी उमेर २० बर्ष तोकिएको छ। नेपालको संबैधानिक ब्यवस्थालाई हेर्ने हो भने धारा ३९ को मौलिक हक अन्तरगत उपधारा ५ मा बाल विवाहलाई पहिलो पटक बाल अधिकार हननको बिषयको रुपमा उल्लेख गरी दण्डनीय अपराधको रुपमा तथा पिडितलाई क्षतिपुर्ती पाउने हक सहित स्वीकार गरेको छ।

बाल विवाहले बालबालिकाहरूलाई आधारभूत अधिकारबाट बञ्चित मात्र गराउँदैन उनीहरू आफ्नो भविष्यको छनोट गर्ने अधिकार तथा सो सम्बन्धमा निर्णय लिने प्रकृत्यामा सहभागी हुने अवसरबाट पनि बञ्चित हुन्छन्। बिशेष गरी बालिका र महिलाको सन्दर्भमा बाल विवाह ले एउटा मात्रै अधिकारको उल्लंघन नगरी उनीहरूको जीवनचक्रमा थुप्रै अधिकार उल्लंघनको श्रृंखला सृजना गरी थप हिंसाको कुचक्रमा पर्ने अवस्था रहन्छ। बाल विवाहको कारण बैवाहिक जीवन दिगो नहुने, परिपक्व नभई सन्तान जन्माउंदा स्वास्थ्य सम्बन्धी विभिन्न समस्याहरू देखिने, लैंगिक हिंसा, यौनजन्य हिंसा, बालश्रम, वेचविखन जस्ता थप हिंसाहरूले बालिका र महिलाहरू थप प्रताडित हुन पुग्दछन्। कालान्तरमा समाज विकास प्रकृत्यामा महिलाहरूको भुमिका र सहभागितालाई न्यून बनाई सभ्य, सुसंस्कृत एवं समतामूलक समाज निर्माण गर्न बाल विवाह बाधक तत्व बन्न पुग्दछ।

बालकको तुलनामा संख्यात्मक रुपमा बढी बालिकाको विवाह १८ वर्ष नपुग्दै हुने गरेको अध्ययनबाट देखिएको छ। यसो हुनुमा महिलाभन्दा पुरुषको उमेर सामान्यतया बढी हुनुपर्ने सामाजिक मान्यता, लैंगिक विभेद, अशिक्षा र असुरक्षा जस्ता कारणहरू प्रमुख रुपमा देखिएका छन्।

कानुनी दृष्टिकोणबाट हेर्दा कानुनको कार्यान्वयन प्रभावकारी नगरे जस्तो देखिन्छ भने शिक्षाको दृष्टिकोणबाट हेर्दा जन चेतनाको अभाव बाल विवाहको कारणको रुपमा देखिन्छ। देशको संविधान मै उल्लेख छ र कानुनद्वारानै बर्जित गरिएको छ तर पनि विश्वको कतिपय मूलुकको दाँजोमा नेपालमा किन बाल विवाहको अन्त्यको किनार देखिएको छैन? हामी गम्भिर रुपमा सोचन बाध्य छौं। किन धेरै बालबालिकाहरू बाल सुलभ हाँसोलाई विलाउंदै आफ्नो भविष्य जोखिमको पोल्तामा पारिरहेका छन्? को हो

जिम्मेवार? के यस प्रश्नले हामीलाई सुईरोले घोचे जस्तै हुंदैन? हामी सचेत, जानभएका, विवेकी मानव मर्माहत हुदैनौं?

मेल्लेख गाउँपालिकामा सरोकारवालासंग गरिएको कार्याशालामा सहभागिहरुले उल्लेख गरे अनुसार बाल विवाह हुनुमा सामाजिक, धार्मिक एवं सांस्कृतिक मान्यता, किशोरी वा महिलाको स्व-निर्णय भन्दा पनि विवाह पुरुष अभिभावकको जिम्मेवारी ठान्नु, लैङ्गिक विभेद, असुरक्षा, घरायसी समस्या, छोरीहरुधेरै हुनु, हासोन्मुख शिक्षा, चेतनाको कमि, पहुंच विहिनता, देखासिकि र अभिभावकमा बेरोजगारी जस्ता कारणहरु प्रमुख रुपमा ठम्याएका छन्। यसबाट समुदायमा बहुआयामिक समस्याहरु थपिदै जान्छन्। जसले गर्दा समस्या समाधानमा जटिलता उत्पन्न हुन्छ। यसर्थ बहु आयामिक समस्याको जड बाल विवाह अन्त्य गर्ने उद्देश्यका साथ मेल्लेख गाउँपालिका यो रणनीतिक योजना निर्माण गरिएको छ।

१: गाउँपालिकाको परिचय

१.१ ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

नेपालको सुदूरपश्चिम प्रदेश अन्तर्गत विकट जिल्ला अछामको ६ वटा गाउँपालिकाहरु मध्ये एक मेल्लेख हो। यस गाउँपालिकाको नामाकरण यहाँको डाँडाभरी मेलको रुखहरु प्रशस्त हुने भएकोले मेल्लेख नामाकरण गरिएको हो। नेपालको एकीकरण अघि शाहवंशीय शासकहरु मध्येका विम्कोटे राजाको शासन व्यवस्था यस क्षेत्रमा रहेको थियो। बि.स. २०६८ सालको राष्ट्रिय जनगणना अनुसार २४,६७० जनसंख्या रहेको यो गाउँपालिका ऋषिदह, ठाँटी, कुस्कोट, विन्धेवासनी, शोडषा, नन्देगडा र हात्तिकोट गरी ७ वटा साबिकको गाविस समेटेी हाल मेल्लेख गाउँपालिका हुन पुगेको छ। ४,३६० घरधुरी र ५.४ घरपरिवारको औषत जनघनत्वको आकार रहेको यस गाउँपालिकामा विभिन्न जातजाती र भाषाभाषिका मानिसहरुको बसोबास रहेको हुँदा धार्मिक र सांस्कृतिक विविधता पनि उत्तिकै रहेको छ।

१.२ भौगोलिक अवस्थिति

यस गाउँपालिकाको पूर्वमा रामारोशन गाउँपालिका, पश्चिममा साँफेवगर नगरपालिका, दक्षिणमा बान्नीगढी जयगढ गाउँपालिका र उत्तरमा वाजुरा जिल्ला पर्दछन्। हाल मेल्लेख गाउँपालिकाको कार्यालय रहेको स्थान समुन्द्री सतहदेखि १६९८ मिटरको उचाइमा रहेको छ। यस गाउँपालिकाको क्षेत्रफल १३४.७८ वर्ग कि.मी. रहेको छ।

हालको वडा बिभाजन निम्न प्रकार छन्:

वडा नं.- १ समावेश भएको साबिक गा.बि.स.- ऋषीदह साबिकको वडा नं.- १,३,४,८ र ९

वडा नं.- २ समावेश भएको साबिक गा.बि.स.- ऋषीदह साबिकको वडा नं.- २,५,६ र ७

वडा नं.- ३ समावेश भएको साबिक गा.बि.स.- ठाँटी साबिकको वडा नं.- १ देखी ९

वडा नं.- ४ समावेश भएको साबिक गा.बि.स.- कुस्कोट साबिकको वडा नं.- १ देखी ९

वडा नं.- ५ समावेश भएको साबिक गा.बि.स.- विन्धेवासनी साबिकको वडा नं.-१ देखी ९

वडा नं.- ६ समावेश भएको साबिक गा.बि.स.- शोडषादेवी साबिकको वडा नं.-१ देखी ९

वडा नं.- ७ समावेश भएको साबिक गा.वि.स.- नन्देगडा साबिकको वडा नं.- १ देखी ९
 वडा नं.- ८ समावेश भएको साबिक गा.बि.स.- हात्तिकोट साबिकको वडा नं.-१ देखी ९
 (नोट: गाउँपालिकाको वडागत जनसांख्यिक विवरण अनुसूची १ मा समावेश गरिएको छ।)

१.३ बालबालिका तथा किशोरकिशोरीहरूको तथ्याङ्क

पुरुष भन्दा महिलाको जनसंख्या ३.२ प्रतिशतले बढि रहेको यस गाउँपालिकामा औसत परिवार आकार जनसंख्या ५.६४ रहेको छ जुन जिल्लाको औसत (५.३३) र राष्ट्रिय औसत (४.८८) भन्दा बढि छ। अर्थात यस गाउँपालिकाको औसत परिवार आकार बढ्दै गएको छ। जन गणना, २०६८ को औसत परिवार आकार २०५८ को ५.२६ भन्दा बढि हो। यस गाउँपालिकामा १०-२४ बर्ष उमेर समुहको जनसंख्या ८,०८५ अर्थात ३२.७७ प्रतिशत रहेको छ जसमा ४,३०३ जना अर्थात ५०% भन्दा बढि बालिका र किशोरीहरू छन्। अर्थात बालक, किशोर तथा यूवा पुरुष भन्दा बालिका, किशोरी तथा यूवा महिला बढि देखिन्छ। गाउँपालिकाको कूल जनसंख्याको १७.४४% १०-२४ बर्ष उमेर समुहका बालिका र किशोरीहरू छन् र कूल महिला जनसंख्याको ३२.८% छन्।

गाउँपालिका/नगरपालिका प्रोफाइल अछाम, २०७५ को अनुसार १५-२४ उमेर समुहका अदक्ष युवा सबभन्दा बढि श्रम गर्न भारत जान्छन्।

२ बाल विवाह सम्बन्धि नीतिगत ब्यवस्था

सन् २०१३ को सेप्टेम्बरमा संयुक्त राष्ट्रसंघीय मानव अधिकार समितिबाट बाल विवाह तथा जवरजस्ती हुने विवाह रोकथाम तथा उन्मूलनको सवलीकरण: चुनौती, उपलब्धि, उदाहरणीय अभ्यास र कार्यान्वयनमा रहेका समस्याहरू विषयक प्रस्ताव (UN Human Rights Council (2013). 24th session. Resolution 24/23: *Strengthening efforts to prevent and eliminate child, early and forced marriage: challenges, achievements, best practices and implementation gaps- Adopted by the Human Rights Council.*) र यसपछि सोही बर्षको डिसेम्बरमा संयुक्त राष्ट्रसंघको ६८ औं साधारण सभाबाट बाल विवाह तथा जवरजस्ती हुने विवाह विषयक प्रस्ताव पारित गरिएपछि बाल विवाह विरुद्धका कार्यक्रमहरू विश्वव्यापी रूपमा उच्च प्राथमिकतामा परेका छन्। (UN General Assembly (2013). 68th session. Resolution 68/148: *Child, early and forced marriage- Adopted by the General Assembly.*)

नेपालले बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९M महिलामाथि हुने सबै प्रकारका विभेदहरूको अन्त्य गर्ने महासन्धि १९७९, नागरिक तथा राजनैतिक अधिकारका लागि अन्तर्राष्ट्रिय आलेख, १९६६ आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय आलेख, १९६६, यातना विरुद्धको महासन्धि, १९८४ जनसंख्या र विकास सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलनले पारित गरेको कार्ययोजना, १९९४ (Program of Action adopted at the International Conference on Population and Development, 1994) चौथो विश्व महिला सम्मेलनबाट पारित बेइजिङ्ग घोषणा र सम्बद्ध कार्ययोजना -Beijing Declaration and Platform for Action) र सार्क लगायत अन्तर्राष्ट्रिय तथा क्षेत्रीय स्तरमा बाल

अधिकारलाई प्रबर्द्धन गर्ने विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि तथा ईच्छाधिन आलेखहरु मार्फत नागरिकहरुको आधारभूत अधिकारहरु बिषेशतः बालअधिकार संरक्षणमा प्रतिवद्धता जाहेर गरेको छ।

बाल विवाह विरुद्धको प्रयास सार्कसंग आबद्ध रहेको “बालबालिका उपर हुने हिंसा विरुद्धको दक्षिण एशियाली पहल” (SAIEVAC) को एक रणनीतिक कार्यक्षेत्र पनि हो। यसले सार्क मुलुकहरुमा “बाल विवाह अन्त्यका लागि क्षेत्रीय कार्य योजना (२०१५-२०१८)” -Regional Action Plan to End Child Marriage in South Asia-(2015-2018) तयार गरी राष्ट्रिय संयन्त्र -National Mechanism_ मार्फत बाल विवाह विरुद्धमा आफना प्रयासहरु केन्द्रित गरेको छ। यसका साथै उक्त रणनीतिलाई परिपालना गर्दै नेपाल सरकारको नेतृत्वमा नोभेम्बर ७, २०१४ मा “बाल विवाह अन्त्य गर्न कानुनको प्रयोग गरी जबाफदेहिता बृद्धि” विषयक सार्कस्तरीय गोष्ठी आयोजना गरी “दक्षिण एशियाबाट बाल विवाह अन्त्य गर्नको लागि काठमाडौं आब्हन” Kathmandu Call for Action to End Child Marriage in South Asia) पनि पारित गरिएको छ।

संयुक्त राष्ट्र संघले सन् २०३० सम्ममा पुरा हुने गरी विकास लक्ष्यहरु निर्धारण गरेको छ जसमध्ये पाँचौ लक्ष्यको लैङ्गिक समानता अन्तर्गत “सबै प्रकारका हानिकारक अभ्यासहरु जस्तै कलिलो उमेरमा गरिने र जवरजस्ति गरिने विवाह र महिलाको योनि छेदन को उन्मूलन” मा बाल विवाहलाई २४.५ प्रतिशत बाट घटाएर ४.१ मा झार्ने लक्ष्य समावेश गरिएको छ। सदस्य राष्ट्र भएको नाताले नेपालले यो लक्ष्य पुरा गर्न सबै प्रकारको प्रयत्न गर्नु वान्छनीय हुने हुनाले यो रणनीतिक योजना पनि एउटा ठोस प्रयत्नका लागि परिलक्षित छ ।

नेपालको संविधानको धारा ३९ को उपधारा (५) ले कुनैपनि बालबालिकालाई बाल विवाह, गैरकानुनी ओसारपसार र अपहरण गर्न वा बन्धक राख्न नपाईने गरी वालवालिकाको हकको रुपमा स्थापित गरेको छ। बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ को प्रस्तावनामा बालबालिकाको अधिकार सम्बन्धमा “बालबालिकाको अधिकारको सम्मान, संरक्षण, प्रवर्द्धन र परिपूर्ती गरी बालबालिकाको सर्वोत्तम हित कायम गर्न” भनी उल्लेख गरिएको छ। उक्त ऐनमा बाल विवाह गर्ने र गराउन सहयोग गर्नेलाई सजायको पनि व्यवस्था गरेको छ साथै पिडकबाट कानून बमोजिम क्षतिपूर्ति पाउने हकको सुनिश्चितता गरिएको छ। साथै उक्त ऐनको परिच्छेद ८ को बालबालिका विरुद्धको कसूर अन्तर्गत दफा ६६ को उपदफा (२) को खण्ड ण मा बालबालिकाको विवाह तह गर्ने वा बालबालिकासंग विवाह गर्ने वा गराउने कार्यलाई बालबालिका विरुद्ध हिंसा गरेको मानिनेछ भनी उल्लेख गरिएको छ साथै परिच्छेद-९ को सजाय, क्षतिपूर्ती तथा मुद्दा हेर्ने अधिकारी अन्तर्गत दफा ७२ उपदफा ३ मा सजायको व्यवस्था गरिएको छ। उक्त हिंसा गर्नेलाई (ख) मा पचहत्तर हजार सम्म जरिवाना र ३ वर्षसम्म कैद हुने सजायको व्यवस्था गरिएको छ।

त्यसैगरी किशोर किशोरीका लागि समग्र राष्ट्रिय कार्ययोजना (२०७०।०७१-२०७४।०७५) ले खासगरी सीमान्तकृत किशोरकिशोरीहरुलाई असर पार्ने हानिकारक सामाजिक परम्परा विभेद न्यूनीकरण सम्बन्धी नीतिगत व्यवस्था गर्ने र निर्देशिका तयार वा सुधार गरी प्रयोगमा ल्याउने र वाल विवाहमा

परेका किशोर किशोरी मूलतः किशोरीहरूलाई औपचारिक शिक्षाको मूलधारमा ल्याउन खुल्ला र वैकल्पिक शिक्षा प्रदान गर्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ।

बालबालिका सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति, २०६९ ले बाल विवाहलाई बालबालिकाको हक अधिकार प्रचलनका लागि बाधकको रूपमा पहिचान गरेको छ। नीतिको रणनीति नं ८.९ मा बाल विवाह रोक्न सरकारी र विकासका साझेदार संस्थाहरूको सहकार्यमा समुदायस्तरका संघसंस्थाहरूलाई परिचालन गर्ने, बाल विवाह विरुद्धको उजुरी सक्रियताका साथ लिने र कारवाही गर्ने व्यवस्थाका साथै बाल विवाह रोक्ने कार्यका लागि स्थानीय तहलाई थप जिम्मेवारी दिइने कुरा उल्लेख गरिएको छ। यसैगरी रणनीति नं ९.३ मा स्थानीयस्तरसम्म बालबालिकाको बेचबिखन, ओसारपसार र बाल विवाह विरुद्ध चेतना जागरण कार्यक्रम सञ्चालन र गाँउस्तरमा बाल संरक्षणको विषयमा चेतना अभिवृद्धि गर्न संचार लगायत अन्य उपयुक्त माध्यमको परिचालन गरिने कुरा उल्लेख छ।

३ वर्तमान स्थिति

नेपाल मल्टिपल इन्डिकेटर क्लस्टर सर्भे प्रतिवेदन, २०१४ मा उल्लेख भए अनुसार ४८.९% किशोरीहरू १८ वर्ष नपुग्दै विवाह गर्दछन्। त्यस्तैगरी १५-४९ उमेर समुहका महिलाहरू मध्ये १५.५% ले १५ वर्ष नपुग्दै विवाह गर्दछन्। साथै १५-१९ उमेर समुहका महिलाहरू मध्ये २४.५% ले बाल विवाह गर्ने गरेको पाइयो। नेपाल उच्च बालविवाह हुने दक्षिण एसियाली देशहरूमा तेस्रोमा पर्दछ भने बाल विवाह विश्वका अन्य देशहरूमा घटिरहदां हामीमा भने बढ्दै गएको छ।

नेपाल जनसांख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण, २०१६ को अनुसार नेपालमा महिलाहरू पुरुष भन्दा अलि चाडै उमेरमा विवाह गर्दछन्। शिक्षा हासिल नगरेका महिलाहरू एस.एल.सी. वा सो भन्दा बढी शिक्षा हासिल गरेका महिलाहरू भन्दा ४.६ वर्ष अगाडि नै विवाह गर्दछन् (शिक्षा हासिल नगरेका १६.८ वर्षमा र एस.एल.सी. वा सो भन्दा बढी शिक्षा हासिल गरेकाको २१.४ वर्षमा)। शिक्षाको स्तर बढ्दै जाँदा किशोरी उमेरमा गर्भवती हुने पनि घट्दै गएको देखिएको छ। जस्तै: शिक्षा हासिल नगरेका किशोरीहरू मध्ये ३३ प्रतिशत ले बच्चा जन्माउन शुरु गरेका छन् भने यो प्रतिशत एस.एल.सी. वा सो भन्दा बढी शिक्षा हासिल गरेका किशोरी महिलाहरूमा ७ प्रतिशत मात्र छ। अर्थात शैक्षिक अवस्थाले बाल विवाहमा अशर पार्दछ। साथै भूगोलको आधारमा हेर्दा किशोरी उमेरका महिलाहरूको प्रजनन दर शहरी क्षेत्रमा (१३ प्रतिशत) भन्दा ग्रामिण क्षेत्रमा बढी (२२ प्रतिशत) छ।

यस जिल्लाको समग्र साक्षरता दर ५५.७% जुन नेपालको (६५.९%) साक्षरता भन्दा पनि न्यून छ। राष्ट्रिय दर भन्दा प्रदेशको साक्षरता दर न्यून रहेको छ (६३.५%)। लैंगिक हिसाबले यो जिल्लामा विभेद रहेको पाइन्छ। जस्तै: यस जिल्लाको पुरुषको साक्षरता दर ७६.७% को तुलनामा महिलाको साक्षरता दर ४२.९% मात्र रहेको छ। पुरुष र महिलाको साक्षरता दरमा लगभग ३४ अंकको फरक देखिन्छ।

कुल ४८,३१८ परिवारहरूमा प्रति परिवार लगभग ५.३३ जना सदस्यहरू रहेको पाइन्छ। पारिवारिक वनावटको हकमा ५ जनामात्र सदस्यहरू भएको परिवार सङ्ख्या सबैभन्दा धेरै रहेको देखिन्छ। पारिवारिक वनावट राष्ट्रिय पारिवारिक वनावट भन्दा बढी देखिनुमा बाल विवाह एक महत्वपूर्ण कारण हुन सक्दछ। किनकी यस जिल्लामा सबैभन्दा धेरै जनसङ्ख्या १० देखि २४ वर्ष उमेर समूहमा रहेको छ। पुरुषको तुलनामा महिलाको जनसंख्या बढि रहेको यस जिल्लामा महिला ५२.३% र पुरुष ४७.७% छन्। माथिको अवस्था बाल विवाह उच्च रहेको जिल्लाहरू हुने गरेको आँकडा हुन।

यस जिल्लामा दश वर्ष वा सो भन्दा माथिल्लो उमेरका विवाहित व्यक्तिहरूको सबै भन्दा ठूलो हिस्साको पहिलो विवाह १५ देखि १९ वर्षको उमेरमा भएको देखिन्छ। यो उमेरभित्र ५६.३ प्रतिशत विवाहित व्यक्तिहरूको पहिलो विवाह भएको पाइएको छ। अछाम जिल्लामा सबै भन्दा बढी करिव ४५.४५ प्रतिशत पुरुषहरूको १५-१९ वर्षको उमेरमा पहिलो विवाह भएको देखिन्छ र ६३.९ प्रतिशत महिलाहरूको पहिलो विवाह १५-१९ वर्ष उमेरमा नै भएको पाइन्छ। यसैगरि १० वर्ष मुनी नै पहिलो विवाह हुने १६२ पुरुष र ६८६ महिला रहेका छन्। (स्रोत: जिल्ला बस्तुगत विवरण, २०७२)

३.१ बालबालिका तथा किशोरकिशोरीहरूको तथ्याङ्क विश्लेषण

यस गाउँपालिकामा ५ वर्ष माथिका पढ्न र लेख्न नजान्ने पुरुषहरूको संख्या २,५६० छन् र पुरुष भन्दा पनि महिलाहरू (५,४७०) ढेड गुणा भन्दा बढि छ। छन्। जसले गर्दा पुरुषको तुलनामा महिलाको साक्षरता प्रतिशत निकै कम छ। पुरुषको साक्षरता ७०.६३% छ भने महिलाको ४७.६७% रहेको छ अर्थात् महिलाको साक्षरता दर पुरुषको भन्दा २३ अंकले न्यून रहेको छ। समग्रमा साक्षरता ५८.२६% रहेको छ जुन राष्ट्रिय साक्षरता (६५.९४%) भन्दा न्यून हो। बिध्यालय बाहिर रहेका ५ देखि २५ वर्षका बालबालिका, किशोरकिशोरी तथा यूवाको संख्या ३,१२४ अर्थात् कुल जनसंख्याको १२.६६ प्रतिशत देखिन्छ र कूल बाहिर रहेको यूवाको तुलनामा बालिका, किशोरी तथा यूवामहिलाहरू ६२.२३ प्रतिशतले बढी रहेको देखिन्छ। यस जिल्लामा ४५.४५% पुरुष र ६३.९% महिलाहरू १५-१९ वर्षमा पहिलो विवाह गर्दछन्। त्यस्तैगरी कूल जनसंख्यामा १० वर्ष मुनि पहिलो विवाह हुने १६२ जना पुरुष र ६८६ जना महिलाहरू रहेका छन्।

निश्कर्षमा यो भन्न सक्दछौं कि महिलाको जनसंख्या पुरुषको भन्दा बढी छ तर विध्यालय उनीहरूको उपस्थिति कम छ साथै उनीहरूनै पढेलेखेका न्यून छन्। जसले महिला हिंसा तथा बाल विवाह हुन सक्ने सम्भावना बढि देखाउँदछ। बाल विवाह हुन सक्ने उमेर समूहका बालिका, किशोरी र यूवामहिला बिध्यालय बाहिर छन्। जसले यस गाउँपालिकामा बाल विवाह बढाईरहेको हुन सक्दछ। कार्यशालाका सहभागिहरूले पनि बाल विवाह बढि रहेको अनुभव सार्वजनिक गरेका थिए। कुल १०-२४ उमेर समूह जनसंख्याको ५३% भन्दा बढि बालिका, किशोरी तथा यूवा महिला रहेको यस गाउँपालिकामा बाल विवाहमा बढि पिडित बालिका, किशोरी र यूवा महिलानै देखिन्छ। (नोट: माथि उल्लेखित तथ्याङ्कको स्रोत गाउँपालिका/नगरपालिका प्रोफाइल अछाम, २०७५ र केन्द्रिय तथ्याङ्क विभाग, गाविस/नपा, अछाम, २०६८)।

बाल विवाह एक बहुआयामिक सवाल हो। कतिपय छोरीहरुधेरै भएको परिवारमा बुवाआमाहरुनै छोरीहरु पोईला गईदिए हुन्थ्यो भन्ने ब्यावहारबाट अष्ट्यारोमा परेका र यही घरायसी समस्या तथा आफ्नो हासोन्मुख शिक्षाको कारण भागेर बाल विवाह गर्ने गरेको पनि पाईयो। यसरी बाल विवाह गर्ने किशोरीहरु थप सामाजिक आर्थिक संकटमा परेको देखिन्छ। उनीहरु बहुआयामिक समस्याहरुमा जेलिदै जान्छन्। जसले गर्दा समस्या समाधानमा जटिलता उत्पन्न हुन्छ। कार्याशालाका सहभागिहरुका अनुसार बाल विवाहको अवस्था यस मेल्लेख गाउँपालिकामा विकराल छ र फस्टाउंदै गईरहेको छ। आमाबुवा तथा अभिभावकले छोरा छोरीको आचरणको रेखदेखमा त्यती ध्यान पुऱ्याएको देखिदैन। बाल विवाह भै हालेमा उनीहरु मिलेमतो गर्दछन्। कार्यशालामा उपस्थित बिध्यालय ब्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष, स्रोतब्यक्ती र शिक्षकको भनाई अनुसार शुरुमा भर्ना भएका विध्यार्थी पछि सम्म विध्यालयमा रहदैन् र बालिका, किशोरी र यूवा महिलाहरु बाल विवाह गरिरहेका छन्। सहभागिहरुका अनुसार ७ कक्षा पढ्दै देखी बालिकाहरु विवाह गर्ने गरेको बताए जस कारणले कतिपय बालिकाहरु बहु-विवाहको चपेटामा फरेको पनि देखिन्छ।

३.२ बाल विवाहबारे स्थानीयहरुको भनाई र बुझाई

बाल विवाहबारे मेल्लेख गाउँपालिकाको बुझाईबारे हामीले धेरै जात, वर्ग, समुहका जानिफकारहरुसंग छलफल गर्यौं, बालक्लब, जनप्रतिनिधि, प्रहरी, सामाजिक शिक्षक, स्वयं सेविका, अभिभावक, विवाहिता जोडी, सामाजिक अभियन्ता, पत्रकार, हेल्थपोस्ट प्रमुख, धामी र विवाहिताकी आमाबुवासंग विषयगत कुराकानी गर्यौं। कार्यशालाका सहभागिहरुसंग पनि अन्तरक्रिया आयोजना गरियो र सहभागिहरुले बाल विवाहबारे आ-आफ्नो बुझाई ब्यक्त गरेका थिए। निम्न प्रकारको बुझाई, विचार र अनुभवहरु रहेको पाईयो:

- ‡ प्रथम रजश्वला हुनु भन्दा अगावै छोरीको विवाह गरिदिदाँ स्वर्ग जान पाउने धार्मिक विश्वासले जरा गाडेको यस समुदायमा बाल विवाहबारे समुदायको बुझाई सामान्यतया: पुरानै चलनको रहेको पाईयो। उहिले उहिले बाल विवाहको बारेमा कानुनी व्यवस्था थिएन, धर्म र संस्कृतिको नाममा बाल विवाह गरिन्थ्यो। सानै उमेरमा विवाह गराउने चलन धेरै थियो।
- ‡ बाल विवाहलाई अन्त्य गर्नकालागि गठित बाल तथा किशोरी समुहका सदस्यहरुनै विवाह गरिरहेका छन्। मेल्लेख वडा नम्बर ७ मा गठित समुहमा बाल विवाह भयो।
- ‡ समुहमा रहेका बालबालिका र किशोरकिशोरी बाल विवाहमा आफुहरु बाध्य भएको र घरको कारणले आफूहरुले विवाह गर्नु परेको कुरा सुनाए।
- ‡ विवाह हुन लागेको थाहा पाएर बाल विवाह नगर्न भन्दा भन्दै विवाह गरिरहेको अवस्था छ। प्रहरी प्रशासनले कडा गर्दा यस अवस्थामा सुधार ल्याउन सकिन्छ।
- ‡ बाल विवाह अन्त्य नहुनुको पछाडी हामी सचेत वर्ग पनि जिम्मेवार छौं। गैर कानुनी कार्य गर्दा पनि प्रहरीमा खबर नगर्ने, आफन्तलाई बचाउन लाग्ने र विवाहिलालाई रातारात भगाउने कार्य पनि हामी गर्दै आएका हौं।

- ‡ बाल विवाहका किशोरीहरु स्वास्थ्य स्वयंसेविकाहरूसंग सल्लाह लिने र जाँच गराउन हेल्थ पोस्टमा जाने गर्दछन्। स्वयंसेविकाहरु विवाह गर्ने जोडीलाई प्रजनन स्वास्थ्य र सरसफाईबारे जानकारी दिने गर्दछन्।
- ‡ विवाहबारे सल्लाह लिने पुरोहित र धामीहरुले लग्न जुलाई दिएर पनि बाल विवाह भईरहेको छ। त्यस्तैगरी गाउँघरमा लाग्ने मेला र रातीका जात्राको बेला छोरीहरु बाल विवाह गरि जाने गर्दछन्।

अन्य सहायक सामुदायिक चलनहरु जस्तै महिनावारी हुँदा अलग्गै बस्न पर्ने परस्पर र छिटो विवाह गरे घरपरिवारलाई सहयोग हुने भन्ने बुझाईहरुले पनि समुदायमा हुने बाल विवाहमा थप बल प्रदान गरेको छ। कार्यशालाका सहभागिहरु सबैले बाल विवाह कानुनी अपराध भएकोले यस्को अन्त्य हुनु पर्दछ भन्नेमा सहमत जनाउनु भयो र आफ्नो भूमिका पूरा गर्न तयार भएको पाईयो। कार्य योजना सहित गाउँपालिकाले एकिकृत रुपमा लाग्न तयार हुन पर्दछ।

3.3 बाल विवाह मुख्य कारण र अशरहरु

सामान्य रुपमा बालविवाहका कारणहरु धेरै छन् तर विशेषरुपमा यस गाउँपालिकामा भईरहने बाल विवाहका कारणहरु सामान्य रुपका भन्दा फरक छन्। कार्यशालामा सहभागिहरुले बाल विवाहका मुख्य कारण र अशरहरुबारे समुहगत रुपमा छलफल गरेका थिए। जस अनुसार बाल विवाहका **कारणहरु** निम्नानुसार छन्:

- ‡ धार्मिक मान्यता र विश्वास, सामाजिक परम्परा, मान्यता र साँस्कृतिक अभ्यासबाट नेपाली समाजको बालविवाहको अवस्था प्रभावित छ
 - ‡ विवाह पुरुष अभिभावकको जिम्मेवारी ठान्नु, लैङ्गिक विभेद, पारिवारिक वेरोजगारी र आर्थिक गरीबी, असुरक्षा, चेतनाको अभाव र पारिवारिक बाध्यता
 - ‡ समुदायमा बालमैत्री ब्यावहार हुन नसक्नु
 - ‡ किशोरकिशोरीमाझ इन्टरनेटमा उपलब्ध विभिन्न सामाजिक संजालहरु तथा नौला संचारका उपकरणहरुको बढ्दो लोकप्रियता।
 - ‡ बिध्यालय अध्ययन कमजोर हुनु वा विध्यालय छाड्नु
 - ‡ साथीसँगीको लहलहै र देखासिकी
 - ‡ रात्रीकालिन मेला पर्व गर्ने प्रचलन
 - ‡ बालबालिका र किशोरकिशोरीहरुमा प्रजनन तथा यौन शिक्षाको अभाव
 - ‡ विद्यमान ऐन, कानून, नीति नियमको प्रभावकारी कार्यान्वयन नहुनु
- छलफलको क्रममा सहभागिहरुले बाल विवाहका निम्न **अशरहरु** औँल्याएका थिए:

- ‡ **सामाजिक अशरहरु:** छिटो विवाह हुदां जनसंख्या बढ्ने, घरेलु हिंसा बढ्ने, वैवाहिक जीवन दिगो नहुने, शारीरिक अपरिपक्वताको कारण स्वयं आमा र बच्चाको स्वास्थ्यमा समस्या उत्पन्न हुने, बालश्रमको समस्या देखिने र वैवाहिक बलात्कार। साथै बहुविवाह, यौन दुर्व्यावहार र बेचबिखन जस्ता थप हिंसाको श्रृंखला सिर्जना हुन्छ।

- ‡ **आर्थिक अशरहरू:** परनिर्भरता बढ्ने, छोराछोरीको संख्या बढ्नु, पारिवारिक बेरोजगारी बढ्ने तथा समग्रमा समाजमा गरिवीले व्यापकता पाउने।
- ‡ **मनोसामाजिक अशरहरू:** असहज महशुस, निन्द्रा नलाग्नु र तनावमा रहनु। साथै गम्भीर हुँदै गएर मानसिक हिंसामा पर्नु र दिर्घ रोगि बन्नु।

अपरिपक्व अवस्थामा गरिएको विवाहले एकातर्फ महिलाको स्वास्थ्यमा गम्भीर असर पर्न जान्छ भने अर्कोतर्फ घरेलु हिंसा तथा दुर्व्यावहार र बेचविखन जस्ता थप हिंसाका श्रृंखला सिर्जना हुन्छ।

३.४ बाल विवाह विरुद्धका थालनीहरू

बाल विवाह परम्परागत रूपमा आएता पनि अब यो अमान्य, असामान्य, असोभनिय तथा अलोकप्रिय घटना हो जसलाई यस गाउँपालिकाले पनि न्यूनिकरण गर्दै लैजाने कार्य शुरुवाती रूपमा थालनी गरेको पाईयो। कार्यशालाका सहभागिहरूका अनुसार यस गाउँपालिकामा बाल विवाह विरुद्ध विभिन्न जनचेतनामूलक कार्यक्रम (सडक नाटक, र्याली, घर दैलो, साँस्कृतिक कार्यक्रम आदि), रेडियो कार्यक्रम (रेडियो बहस र जिङ्गल प्रशारण), किशोरकिशोरीहरूको प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धि सचेतिकरण, विद्यालय स्तरीय प्रतियोगात्मक कार्यक्रम र बाल विवाह विरुद्ध प्रहरी साझेदारी कार्यक्रमहरू गरेको पाईयो। साथै सामाजिक संरचनाहरू जस्तै बाल संरक्षण समिति तथा आमा समूह बाल विवाह विरुद्ध क्रियाशिल रहेको जानकारी प्रस्तुत गरेका थिए।

कार्यशालाका सहभागिहरूले बाल विवाह अन्त्यकालागि गर्न सकिने कहि कार्यक्रमको नाम ब्यक्त गरेका थिए। जस्तै गाउँपालिकाले बजेट विनियोजन गर्ने, समय तोकेर बाल विवाह विरुद्ध कार्य योजना बनाउने र कार्यान्वयन गर्ने र बाल विवाहिता किशोरकिशोरी मार्फत आफ्नो भोगाई आदान प्रदान गर्ने।

उहिले उहिले बाल विवाहको बारेमा कानुनी व्यवस्था थिएन, धर्म र संस्कृतिको नाममा बाल विवाह गरिन्थ्यो। सानै उमेरमा विवाह गराउने चलन धेरै थियो। हाल अभिभावकहरू पनि बुझ्दै गएका छन्। पाठ्यपुस्तकमा समेत बाल विवाहको बारेमा अध्ययन गराइन्छ। बाल विवाह गरिने परम्परालाई अहिले गलत प्रथाको रूपमा स्वीकार गरिँदै आएको पाईन्छ।

गाउँपालिकाको कार्य योजना निर्माण गरी बाल विवाह विरुद्ध अभियान गरेको पाईएन। बाल विवाह विरुद्ध खासै ठूलो पहल कदमी गरिएको छैन। तर पनि वडाहरूमा बाल क्लबहरू गठन गरिएको छ र बाल विवाहबारे चेतनामूलक छलफल गर्ने गरिएको पाईयो। विद्यालयमा सञ्चालन हुने हरेक अतिरिक्त क्रियाकलापमा बाल विवाह सम्बन्धी छलफल गर्ने गरिएको पाईयो।

४ रणनीतिक योजना तर्जुमा प्रक्रियामा समावेशी सहभागिता

मेल्लेख गाउँपालिकाले सरोकारवाला सबैलाई समावेश गरी बाल विवाह अन्त्यकालागि रणनीतिक योजना निर्माण कार्यशाला सम्पन्न गरेको छ। सबै वडाहरूबाट जन प्रतिनिधिहरूको उपस्थिति रहेको थियो। वडाका अध्यक्षहरूको सक्रिय सहभागि रहेको थियो। एक प्रकारले समग्रमा जिल्लानै समान रूपमा

सहभागि भएको पाईयो किनकी कार्यशालामा जिल्लाको सबै जातजाति, वर्ग, समुह, वडाहरूको प्रतिनिधित्व रहेको थियो। साथै बालबालिका किशोरकिशोरी, बाल संरक्षण समिति, बाल क्लब, स्वास्थ्य स्वयम सेविकाहरूको समावेशी सहभागिता रहेको थियो। सहभागिहरूको विवरण अनुसूची २ मा समावेश गरिएको छ।

उक्त कार्यशालामा सहभागिहरू व्यक्तिगत तथा समुहगत तवरले रणनीति तर्जुमा गर्न योगदान गरेका थिए। सहभागिहरूको समूह अभ्यासबाट धेरै महत्वपूर्ण जानकारी, सुचना र तथ्याङ्क एंव सुझावहरू संकलन गरिएको थियो। सहभागिहरूले आफ्नो गाउँपालिकाको रणनीतिक योजना कस्तो बनाउने भन्ने बारेमा पनि आ-आफ्नो राय राखेका थिए। रणनीतिक योजना तर्जुमाको चरणमा विशेष सरोकारवालाहरू (हेल्थपोस्ट, प्रहरी, महिला तथा बालबालिका प्रभाग, महिला स्वयंसेविका, बालक्लब/किशोरी संजाल र बाल संरक्षण समिति) संग छुट्टै बसी प्रश्नोत्तर विधिमा र हालै विवाह गरेको सहित बाल विवाह गरेकाहरूसंग पनि मुख्य सुचकको रूपमा छलफल गरिएको थियो। जसबाट बाल विवाहको अवस्था विश्लेषण तथा कार्य योजना निर्माणमा सहयोग पुगेको थियो।

यो रणनीतिक योजना तर्जुमा कार्यमा प्रत्यक्ष सहभागिहरूबाट प्राप्त पृष्टपोषणलाई मुख्य आधारको रूपमा लिईएको छ। साथै आवश्यकता अनुसार केही अनिवार्य प्राविधिक पक्ष र सहायक सन्दर्भ अध्ययन तथा विश्लेषणलाई पनि समावेश गरिएको छ। कार्यशालाको अन्त्यमा सहभागिहरूका छलफलबाट आएका सुझावहरूको आधारमा तयार पारिएको रणनीतिक योजनाको सम्भावित खाका प्रस्तुत गरिएको थियो। सहभागिहरूले व्यक्त गरेको विचार, राय तथा सुझावको आधारमा देहायका बुँदाहरू टिपोट गरिएको छः

- ‡ विवाहलाई पुरुषहरूले अटुट दाम्पत्य जीवन भन्दा पनि दम्पतीको मिलन तथा विवाह बन्धनको रूपमा लिने र धर्म, संस्कृती र मर्यादासंग मात्र जोडेर हेर्ने परम्परा।
- ‡ आमाबुवा र परिवारजननै बाल विवाहलाई निरन्तरता दिने गर्दछन्।
- ‡ बाल विवाह लगायत छिट्टै हुने विवाह र बाध्यकारी विवाहले पार्न सक्ने शारिरीक, मानसिक, पारिवारिक, मनोसामाजिक र स्वास्थ्यसंग सम्बन्धित हानी तथा क्षतीबारेमा ज्ञानाभाव।
- ‡ बाल विवाह गर्नु संवैधानिक तथा कानुनी अपराध हो भन्ने बारे आम मानिसमा र बालबालिका तथा किशोरकिशोरीहरूमा बाल विवाहबाट हुने हानी तथा क्षतीबारे ज्ञानाभाव।
- ‡ बालबालिका तथा किशोरकिशोरीहरू तथा उनीहरूको अभिभावकमा शिक्षालाई उमेर अनुसार निरन्तरता दिन पर्छ भन्ने सोचको कमी।
- ‡ किशोरकिशोरीमाझ सामाजिक संजालको बढ्दो प्रयोगले बाल विवाहलाई बढावा दिईरहेको।
- ‡ रक्सी चुरोट, गुटका र सुर्तीजन्य पदार्थहरूको विक्री कानुनक बर्खिलाप हुने गरी खुले आम विक्री वितरण हुनु। दर्ता नगरिएको पसलको एउटै ढोकाबाट विहान दिउंसो कपीकलम र रक्सीसंगै विक्री वितरणमा हुनु।
- ‡ बाल विवाहले मातृशिशु मृत्युदर बढ्न जान्छ।

- ‡ विध्यमान कानूनको फितलो कार्यान्वयन। अनिवार्य सरोकारवालाहरूको समुचित परिचालन गर्न सकिने अवस्था हुदां हुदै पनि परिचालन नभएको अवस्था।
- ‡ गाउँपालिकाको समग्रमा बाल संरक्षण नीति तथा विशेषतः बाल विवाह अन्त्यकालागि कुनै ठोस नीति नहुनु।
- ‡ गाउँपालिकालाई प्राप्त 'स्थानीय तह स्वायत्तताको अधिकार' लाई अवशरको बाल विवाह अन्त्यकालागि सदुपयोग गर्ने अवशर हुनु।

विज्ञहरूले सहजिकरणमा तयार गरिएको रणनीति योजनालाई अन्तिम रूप दिन तथा गाउँपालिकालाई अनुमोदनकालागि सिफारिस गर्न एक गाउँपालिका स्तरिय मस्यौदा समितिको गठन गरिएको छ। मेल्लेख गाउँपालिकाले बाल विवाह विरुद्धको अभियानमा रणनीतिक योजना तर्जुमा शुरूवात गरी जिल्लामा नै उदाहरणिय कार्य सम्भवतः यस जिल्लामै यो पहिलो हुन सक्दछ। वल्ड भिजन इन्टरनेशनलको आर्थिक सहयोगमा यो रणनीति तयार भएको हो।

५. रणनीतिक योजनको मूल्य र मान्यता

- ☞ बाल विवाहलाई कानुनी रूपमा दण्डनीय अपराध मानेता पनि मेल्लेख गाउँपालिकाबाट हटाउन सकिएको छैन। नेपालको संविधान २०७२ ले बाल विवाह बन्देज गरेको हुँदा बाल विवाह अन्त्यकालागि प्राथमिकताकासाथ कार्यक्रम केन्द्रित गर्न आवश्यक छ।
- ☞ अरुको घरमा जाने जात वा छोरीको जन्म हारेको कर्म जस्ता निकृष्ट पितृसत्तात्मक सोचमा आमूल परिवर्तन ल्याई छोरीहरूलाई सम्मानजनक संरक्षणको वातावरण श्रृजना गर्न र बालबालिका तथा किशोरकिशोरीहरूले आफ्नो विवाहलाई आफ्नो विचार र भावना सम्मत बनाउन विवाहको निर्णयमा उनीहरूको पहुंच सुनिश्चित गरी व्यक्तीगत अधिकार स्थापित गर्न जरूरी छ।
- ☞ बालविवाह बहु-आयामिक र बहु-सरोकारको सवाल भएकोले यस गाउँपालिकामा सबै गाउँपालिका सम्बद्ध निकायहरू, विकासका साझेदार, गैरसरकारी संस्था तथा नागरिक समाज र स्वयं बालबालिका एवं किशोरकिशोरीहरू तथा अभिभावकहरूको समन्वयात्मक एकिकृत पहलको आवश्यकता छ। तसर्थ सम्बन्धित सबै अहम भूमिकामा रहेकाहरूविच सहकार्य र समन्वयबाट एकीकृत रूपमा अभियान केन्द्रित थालनी गर्नुपर्ने भएकोले गाउँपालिकाले कार्यान्वयन, समन्वय र अनुगमन संयन्त्रको विकास गर्न आवश्यक छ।
- ☞ बाल विवाहको अन्त्य गर्ने र बाल विवाहको कारणवाट विभिन्न जोखिम र हिंसामा परेका विवाहित र अविवाहित बालबालिका र किशोरकिशोरीलाई आफ्नो पूर्ण क्षमताको प्राप्ति र उपयोगका लागि सक्षम बनाई जीवनमा सकारात्मक परिवर्तन ल्याउनका साथै यस गाउँपालिकाको विकासमा उनीहरूको समान सहभागितालाई सुनिश्चित गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ।
- ☞ गाउँपालिकालाई प्राप्त स्वायत्तताको अधिकारको अवशरलाई बाल विवाह अन्त्यकालागि सदुपयोग गरी आफ्नै अगुवाईमा नीति तथा कार्यक्रमहरू निर्माण गर्न जरूरी छ। त्यस्कोलागि साधन र श्रोतको पहिचान र उपलब्ध साधन र श्रोतको प्रभावकारी परिचालन मार्फत बाल विवाहको अन्त्य गरी बालबालिकाको सर्वोत्तम हित सुनिश्चित गर्न।

☞ यस गाउँपालिकालाई बाल विवाह लगायत सबै प्रकारका बाल शोषण तथा दुर्व्यावहार मुक्त बनाउन सबै सरोकारवालाहरूलाई प्रतिवद्ध बनाउन आवश्यक छ।

६. रणनीतिक योजनाको सिद्धान्तहरू

६.१. संरक्षणमा प्राथमिकता:

कठिन परिस्थितिमा रहेका तथा बाल विवाह, दुर्व्यवहार, शोषण, हिंसा लगायतका हानीको जोखिममा रहेका र त्यसबाट पिडीत भएका बालबालिकाको वास्तविक अवस्थाप्रति समानुभुती राखी उनीहरूको समस्या समाधानमा यस गाउँपालिकाले प्राथमिकता दिनेछ। साथै बाल अधिकार प्रवर्धन कार्य गर्दा बालबालिकालाई उनीहरू विरुद्ध हुने कुनै पनि प्रकारका हानीबाट जोगाउन प्राथमिकता दिइनेछ।

६.२. सम्मान र सामाजिक न्याय:

मेल्लेख गाउँपालिका सबै जात, धर्म, वर्ण, लिङ्ग, उमेर, क्षेत्र र सम्प्रदायका बालबालिका तथा किशोरकिशोरीप्रति सम्मान राखी कार्य गर्दछ। ती सबै प्रकारका आधारमा बालबालिका तथा किशोरकिशोरीविरुद्ध हुने विभेद अन्त्य गरी सबैकालागि बाल अधिकार भन्ने मान्यतालाई व्यावहारमा लागू गर्न गराउन प्रयत्नशील रहनेछ। राज्यका निकाय तथा सामाजिक संघसंस्थालाई प्रत्येक बालबालिकाका सबै अधिकारहरू सुनिश्चित गर्न सामाजिक न्यायको सिद्धान्तको आधारमा परिलक्षित गराई कुनै पनि बालबालिका कुनै पनि अधिकारबाट बञ्चित नहुन भनेर हामी क्रियाशील रहनेछौं।

६.३. अर्थपूर्ण सहभागिता:

बालबालिकासंग सरोकारका सबै विषयमा निर्णय लिँदा, उनीहरूको हक अधिकारसम्बन्धी योजना, नीति तथा कार्यक्रम तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्दा बालबालिकाको बढ्दो उमेर र परिपक्वताको सापेक्षतामा उनीहरूको सहभागिता सुनिश्चित गर्न जोड दिइनेछ। यसको लागि यस गापाले सबै सरोकारवालाहरूको कार्यको सन्दर्भमा बालबालिकाको सहभागिता बढाउन नेतृत्व लिनेछ। साथै, बालबालिकाको सहभागिता अर्थपूर्ण होस् भन्ने अभिप्रायले आवश्यक नीति, विधि तथा पद्धतिको विकास गर्न र यससम्बन्धी अभ्यास बढाउन जिल्ला बाल कल्याण समिति क्रियाशील रहनेछ। बालसहभागिताले बालबालिकामा जिम्मेवारीको बोध हुने मात्र नभई उनीहरूको इज्जत र मर्यादालाई उँचो बनाई समुन्नत समाज निर्माणमा उनीहरूको भूमिकालाई सुनिश्चित गर्न सकिन्छ भन्ने कुरामा यस गापा विश्वस्त हुनेछ।

६.४. समता र समावेशीकरण:

समतामूलक एवम् समावेशीकरणको सोच, पद्धती, दृष्टिकोण र व्यवहारबाट मात्र बालबालिकाको अधिकार सुनिश्चित गर्न सम्भव हुन्छ । यसो भएकोले आर्थिक र सामाजिक रूपमा पछाडि परेका परिवारका बालबालिका, जोखिमी अवस्थामा रहेका बालबालिका, न्यूनतम सुविधाहरू तथा आधारभूत अधिकारबाट बञ्चित भएका बालबालिका, बालविवाह, भेदभाव, दुर्व्यवहार, शोषण तथा हिंसाबाट पिडीत वा त्यस्तो जोखिममा रहेका बालबालिकाका हकअधिकार सुनिश्चित गर्ने र उनीहरूलाई अधिकतम अवसर उपलब्ध गराउन गापा क्रियाशील हुनेछ ।

६.५. साझा जिम्मेवारी बहन र उत्तरदायित्व:

बालबालिकाको हकअधिकारको प्रवर्द्धन गर्नु सबै वयस्क व्यक्ति तथा व्यवसायिक र सरकारी निकाय, संघसंस्था तथा नीजि क्षेत्रको साझा जिम्मेवारी र उत्तरदायित्व हो। हाम्रा बालबालिकाको अधिकार रक्षा गर्न हामी सक्षम छौं र त्यसको लागि सकारात्मक सोचको विकास गरिनु आवश्यक छ। यसको लागि हामी 'बालबालिकाको लागि मिलेर काम गरौं' भन्ने अभियानलाई अगाडि बढाउनेछ।

६.६. बालमैत्री वातावरणको प्रवर्द्धन:

परिवार, विद्यालय, सरकारी कार्यालय, संघसंस्था, सार्वजनिक स्थल, विकासका संरचनाहरू, सञ्चारका माध्यमहरूलगायत सबै क्षेत्रहरूमा भिन्न उमेर, लिङ्ग, अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई मैत्रीपूर्ण हुने वातावरण सृजना गर्नको लागि यस गापा निरन्तर पैरवी गर्नेछ। बालबालिकासँग सम्बन्धित स्थानहरू, भवनहरू, सेवाहरू तथा उनीहरूको हकअधिकार प्रवर्द्धनमा गरिने सबै कार्यहरूमा लक्षित बालबालिकाको सहज पहुँच बढाउनको लागि सम्बन्धित सबैमा चेतना अभिवृद्धि गर्ने तथा बालबालिकाको तर्फबाट गापा निरन्तर वकालत गर्नेछ।

६.७. राज्यको दायित्व:

बाल अधिकारको संरक्षण र संवर्द्धन विषयमा एक पटक मात्र काम गरेर पुग्दैन । योजना, कार्य, सिकाइ र पुन योजनाको चक्रबाट निरन्तर प्रयास जारी राख्नुपर्दछ । यसको लागि गाउँपालिकाले सबै सरकारी निकाय, गैर सरकारी संघसंस्थाहरू र निजिक्षेत्र तथा बालबालिका र उनीहरूले नेतृत्व गरेका संस्थाहरूसँग मिलेर आफ्नो प्रयासलाई निरन्तरता दिने कार्यको अगुवाई गर्नेछ। स्थानीय सरकारको भूमिकामा रहेर राज्यको दायित्व गाउँपालिकाले निभाउने छ।

७. रणनीतिक दावी विवरण

७.१. परिकल्पना

बाल विवाह अन्त्यकालागि बाल अधिकारको सुनिश्चितता जिम्मेवारपूर्वक लिदै आफ्नो सेवा प्रवाहलाई बालमैत्री एवं लैंगिक समानतायुक्त बनाउने।

७.२. लक्ष्य

बि.स. २०७९ सम्ममा बाल विवाहको अन्त्य गरिने छ।

७.३. उद्देश्यहरू

माथि उल्लेखित लक्ष्य हासिल गर्नकोलागि देहाय बमोजिमको उद्देश्यहरू निर्धारण गरिएको छ:

- ‡ तालिम, अन्तरकृया, प्रतियोगिता, कार्यशाला, बैठक, भेटघाट, भ्रमण र छलफल लगाएतका ज्ञान र सिप अभिवृद्धि तथा बानी परिवर्तन कार्यक्रम मार्फत क्षमता अभिवृद्धि गरी बालबालिका र किशोरकिशोरीहरूलाई बाल विवाह विरुद्ध परिवर्तनको संवाहक बनाईने छ।
- ‡ विद्यालयहरूमा अनुगमन र स्तरोन्नती गरी सम्पूर्ण बालबालिका तथा किशोर किशोरीहरूकालागि गुणस्तरिय प्राविधिक/गैर-प्राविधिक शिक्षा (औपचारिक/अनौपचारिक) सुनिश्चित गरिने छ।
- ‡ बस्ति स्तरमा हुने बाल विवाह अन्त्य सम्बन्धी चेतना अभिवृद्धिका कार्यक्रमहरूमा बालक, किशोर तथा पुरुषहरूको सहकार्य र सहभागिता सुनिश्चित गरिने छ।

- ‡ बाल विवाह अन्त्यमा परिवार र आफन्तको प्रमुख दायित्व हुने हुनाले उनीहरूलाई जिम्मेवार र जवाफदेही बनाउने साथै गैरजिम्मेवार आफन्तजनहरूलाई कानून सम्मत दण्ड गरिने छ।
- ‡ बाल विवाह अन्त्यकालागि दिर्घकालिन, मध्यकालिन र अल्पकालिन योजना सहितको आवश्यक एकिकृत आवधिक योजना तर्जुमा र कार्यविधी तयार गरी बहुवर्षिय कार्य योजना तयार पार्ने र कार्यन्वयनकालागि उचित बजेटको व्यवस्थापन गरिने छ।
- ‡ बाल विवाह विरुद्धका क्रियाकलापमा सबै सरोकारवालाहरूलाई जिम्मेवारपूर्वक गम्भिर हुन समन्वयात्मक तवरले दोहोरोपना हटाई एकमुस्ट ठूलो अशर पार्न संघन कार्य योजना तयार पारी सबैसंग समन्वय र संचार गरिने छ।
- ‡ बाल विवाह अन्त्यका लागि संचालित कार्यक्रमहरूको अनुगमन तथा मूल्यांकन कार्यलाई प्रभावकारी बनाइने छ।
- ‡ बाल विवाह अन्त्यका लागि श्रोतसाधनको पहिचान तथा उपलब्ध श्रोतसाधनको समुचित परिचालन गर्ने र सरोकारवालाहरूको संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गरिने छ।

माथि उल्लेखित उद्देश्यहरू पूरा गर्नकोलागि कार्य योजना तयार पारिने छ र तुरुन्तै कार्यान्वयनमा ल्याइने छ। विस्तृत कार्य योजना **अनुसूची ३** मा उल्लेख गरिएको छ।

८. रणनीति

८.१ रणनीति

रणनीतिक योजनाले लिएको उद्देश्य पूरा गर्नकोलागि देहाय बमोजिमका व्यावहारिक रणनीति तय गरिएका छन्:

- ‡ बालिका र किशोरी सशक्तिकरणकालागि लैङ्गिक रुपान्तरण अवधारणा प्रयोग गर्ने।
- ‡ बाल विवाहको जोखिममा रहेका विशेषगरी सीमान्तकृत तथा बिपन्न समुदायका बालिका र विवाहित बालिका तथा महिलाहरूलाई प्राथमिकताका साथ सबै कार्यक्रमहरूमा प्रत्यक्ष लाभान्वित समुह मानी सक्रिय सहभागि गराइने।
- ‡ सामाजिक परिचालन विधि मार्फत परिवार तथा समुदायको परिचालन गरिने।
- ‡ गाउँपालिकाको विकास गतिविधि बाल केन्द्रित सामुदायिक विकासको अवधारणामा आधारित भई संचालन गरिने।
- ‡ बाल विवाह अन्त्यकालागि सामुहिक पैरवी अभियान निरन्तर संचालन गरिने।
- ‡ बालक, किशोर तथा पुरुषहरूको सहभागिता सुनिश्चित गरिने।
- ‡ संघिय तथा प्रादेशिक सरकारले बाल विवाह अन्त्यकोलागि अघि सारेको रणनीति अनुकूल कार्य योजना निर्माण गरी राष्ट्रिय लक्ष्य प्राप्तीमा सहयोग गर्ने।
- ‡ गाउँपालिका, वडा समितिहरू, राजनीतिक दलहरू, नेपाल प्रहरी, सामाजिक संघ संस्था, बाल क्लव, बालबालिका/किशोरकिशोरी संजाल, युवा महिला समुह, परिवार तथा अन्य सरोकारवालाहरूमा बाल विवाह शुन्यमा झार्ने योजनामा समान बुझाइको विकास गरिने।
- ‡ गाउँपालिकाले बहु-वर्षिय एकिकृत आवधिक योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गरिने।

- ‡ स्थानीय सरकार संचालन ऐन, २०७४ संशोधन गरी बाल विवाह अन्त्यकालागि निश्चित मापदण्ड तयार गर्ने पर्ने प्रावधान थपी कानून र नीतिको सुदृढीकरण गर्ने।
- ‡ अनुगमन, सुपरीवेक्षण तथा मूल्यांकन समिति प्रतेक वडा कार्यालयहरूमा विस्तार गर्ने।
- ‡ निगरानी समूह, बालक्लब, किशोरी/युवा सञ्जाल जस्ता बालअधिकार संरक्षण/बाल विवाहको अन्त्यको क्षेत्रमा क्रियाशिल संस्थाहरूको संस्थागत क्षमता अभिवृद्धी गर्ने।
- ‡ गाउँपालिकाको सेवा प्रवाहलाई चुस्त र गाउँपालिका तथा विकासका साझेदार संस्थाहरूको सहकार्यमा बाल विवाह अन्त्यका लागि श्रोतको पहिचान, विनियोजन र प्रभावकारी परिचालन गर्न संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गर्ने।
- ‡ गाउँपालिकामा कार्यरत संघसंस्थाहरूले संचालन गरिरहेका गतिविधिहरूमा बाल विवाह अन्त्यलाई सह सम्बन्धित सवालको रूपमा लिन लगाउने।

८.२ सरोकारवाला

रणनीतिक योजनाको मुख्य लक्षित समूहहरू देहाय बमोजिम छन्:

अ) प्रत्यक्ष सरोकारवाला:

१. बालबालिका तथा किशोरकिशोरी मुख्य रूपमा बाल विवाहको जोखिममा रहेका विशेषगरी सीमान्तकृत तथा बिपन्न समुदायका बालिका/किशोरी र विवाहिता तथा युवा महिलाहरूलाई
२. उनीहरूका परिवारजन र अभिभावक

आ) अप्रत्यक्ष सरोकारवाला:

१. सरकार र सरकारका निकायहरू
२. स्थानीय गैरसरकारी संघ संस्थाहरू
३. स्थानीय सहकारी, लघुवित्त कम्पनी र विध्यालयहरू
४. स्थानीय तहमा रहेका विभिन्न छाता संगठनहरू
५. पत्रिका, रेडियो
६. धार्मिक संस्थाहरू
७. स्वयंसेविका तथा आमा समुहहरू
८. बाल क्लब र किशोरकिशोरी संजाल
९. अन्य विभिन्न स्थानीय समुह एवं संजालहरू
१०. समुदाय

९. कार्य योजनाको आधार र समय सिमा

९.१ कार्य योजनाको आधार

- ‡ रणनीतिक तथा कार्य योजना बालबालिका र किशोरकिशोरीहरूको सर्वोत्तम हित प्रति समर्पित हुनेछ।

- ‡ गाउँपालिकाले सबै duty bearer लाई बाल विवाह विरुद्ध महत्वपूर्ण योगदान गर्न र गम्भिर जवाफदेहि बन्न बाध्य पारिनेछ।
 - ‡ स्थानीय तहको वार्षिक योजना तथा बजेट तर्जुमा दिग्दर्शनको वार्षिक योजना तथा बजेटका प्राथमिकताहरूमा बाल विवाह अन्त्यकोलागि बजेट व्यवस्थापन गर्नु पर्ने बाध्यकारी प्रावधानको व्यवस्था गर्न संघिय सरकारलाई दवाव दिने।
 - ‡ बाल विवाहका अशरहरू राज्यको दायित्व भित्र पर्दछन् र राज्यले जिम्मा लिनु पर्दछ।
 - ‡ गाउँपालिकाले बाल विवाह विरुद्धको अभियानलाई आवधिक योजना तर्जुमा गरी सिघ्न कार्यान्वयनमा ल्याउनेछ।
- यी मान्यताहरूलाई समावेश गरी तयार पारिएको विस्तृत कार्य योजना अनुसूची ३ मा समावेश गरिएको छ।

९.२ समय सिमा

यस रणनीतिक योजनाको समयावधी ३ वर्षको (२०७६-२०७९) रहनेछ।

१०. जिम्मेवारी र भूमिका

१०.१. स्थानीय सरोकारवालाहरू र गाउँपालिकाविच सम्बन्ध र जिम्मेवारी

क्र. सं.	स्थानीय सरोकारवालाहरू (सरकारी निकाय, संघ, संस्था र संयन्त्र)	रणनीति तथा कार्य योजना कार्यान्वयनमा नगरपालिकासंगको सम्बन्ध	सरोकारवालाहरूको विशेष जिम्मेवारी
१	वडा कार्यालयहरू	मार्गदर्शन/निर्देशन प्राप्त गर्ने, सहकार्यमा कार्यान्वयन गर्ने र जिम्मेवारी लिने	स्थानीय सरकार संचालन ऐन, २०७५ मा उल्लेख बाल विवाह अन्त्यकालागि कार्यहरू गर्ने जिम्मेवारी लिने।
२	विद्यालयहरू	निर्देशन प्राप्त गर्ने, सहकार्य, नियमन र कार्यान्वयन	सामाजिक बिषयको अध्यापकलाई बाल विवाहका नकारात्मक पक्षहरूबारे बालबालिकाहरूलाई अनुशिक्षण गर्ने गरी जिम्मेवार बनाउने, बालबालिकाहरूलाई बाल विवाह विरुद्ध परिवर्तनको संवाहक बनाउने।
३	बालसंरक्षण समितिहरू	निर्देशन प्राप्त गर्ने, समन्वय, सहयोग र सहकार्य	घटना व्यवस्थापन, अभिलेखीकरण, जोखिममा रहेको समुह पहिचान गर्ने, बाल विवाह विरुद्ध अभियान, सचेतना, सुचना प्रवाह।
४	स्वास्थ्य/कृषि/पशु/महिला विकास शाखा/ कार्यालयहरू	निर्देशन प्राप्त गर्ने, सहकार्य, नियमन र कार्यान्वयन	बाल विवाहको जोखिममा रहेका परिवारलाई सेवा सुविधा सरल तरिकाबाट उपलब्ध गराउने, सो सम्बन्धमा कार्यनिति बनाउने।
५	सुरक्षा निकायहरू	निर्देशन प्राप्त गर्ने, सहकार्य, नियमन र कार्यान्वयन	बाल विवाह विरुद्ध कानुनी कार्यान्वयन तथा कार्बाही।
६	गैरसरकारी संघ संस्था	समन्वय र सहकार्य	बाल विवाह अन्त्यकालागि साझेदारी विकास, संयुक्त योजना निर्माण र कार्यान्वयन।

७	महिला/आमा समुह	सहकार्य, समन्वय, सचेतना र खबरदारी	घरमा बालबालिकाको शिक्षा, पोषण र सहभागिता सुनिश्चित गर्ने, बाल विवाह विरुद्धको अभियानमा सहभागि र अन्य संघ संस्था तथा कार्यालयहरूसँग सहकार्य गर्ने।
८	महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका	निर्देशन प्राप्त गर्ने सहकार्य र समन्वय	बाल बालिकाहरूको स्वास्थ्य निरीक्षण, घरदैलो अभियान गर्ने, बाल विवाह विरुद्ध सूचना प्रवाह, सबै शिशुहरूको खोपमा पहुँच वृद्धि गर्ने, स्वास्थ्य सूचना तथा सेवा प्रवाह गर्ने।
९	बाल/युवा क्लब	सहकार्य, समन्वय, सहभागिता, अनुगमन र खबरदारी	बाल सहभागिता अभिवृद्धि, बाल विवाह विरुद्ध घरदैलो अभियान गर्ने, नगरपालिकालाई कार्य योजना अनुसार कार्य गर्न सहयोग गर्ने।
१०	ब्यवसायी, उद्योगी	नियमन, सहयोग र सहकार्य	लैङ्गिक रुपान्तरण अवधारणामा आधारित रहेर बाल विवाहको जोखिममा रहेका युवा महिलाहरूलाई रोजगारी र ईन्टर्नसिप सहयोग।
११	राजनैतिक दलहरू	साझा प्रतिवद्धताकालागि सहजीकरण, समन्वय, सहकार्य र नेतृत्व लिने	बाल विवाह अन्त्यकालागि समान अवधारणा सहित जिम्मेवारीबोध, बाल विवाह अन्त्यकालागि नेतृत्व लिने र नितीनियमको विकास गर्ने।
१२	संचार जगत	समन्वय र सहकार्य	बाल विवाह अन्त्यकालागि सूचना प्रवाह र सरोकारवालाहरूको प्रतिवद्धता लिने।
१३	अभिभावक तथा शिक्षक	कार्यान्वयन, नियमन, समन्वय, सहकार्य र खबरदारी	बाल विवाह विरुद्ध जिम्मेवारी बोध, छोराछोरीलाई सहयोग, नितिनियमको पालना, सक्रिय सहकार्यता
१४	सहकारी (कृषि तथा पशु)	सहयोग र सहकार्य	बाल वचतको ब्यवस्था, युवा महिलाहरूलाई व्यावसायिक योजना निर्माणमा सहयोग, ऋण परिचालन
१५	धार्मिक सङ्गठन	समन्वय र सहकार्य	जिम्मेवारीपूर्वक बाल विवाह नगराउने, लगन निकाल्न पर्ने भएमा २० वर्ष पारी निकालिदिने, बाल विवाह र धार्मिकता विच कुनै सम्बन्ध छैन भन्ने वकालत गर्ने।
१६	सामुदायिक बन	कार्यान्वयन, नियमन र समन्वय	समिति सदस्यहरूलाई बाल विवाह न्यूनीकरणमा योगदान गर्न आब्हान र गाउँपालिकाबाट सहयोग।

बाल विवाह अन्त्यकालागि समन्वयात्मक रूपमा एकिकृत तवरले कार्यक्रमहरू गर्न र स्थानीय तह, निकायहरूसँग समन्वय गरि बजेटको ब्यवस्था गर्नकोलागि निम्न उल्लेखित संस्थागत संरचना निर्माण गरिनेछः

९.२. क्षमता अभिवृद्धी समिति

सरकारी गैरसरकारी समुदायको क्षमता अभिवृद्धी गर्न, अनुगमन तथा पृष्ठपोषण गरी कार्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाउन, एकद्वार प्रणाली मार्फत दोहोरापन हटाउन र बहुआयामिक तथा एकिकृत अशर पारी बाल विवाहको अन्त्य गर्नकोलागि समिति तयार पारिने छ।

जिम्मेवारी

- ☒ गाउँपालिकामा उपस्थित मानव स्रोत परिचालन।
- ☒ आवश्यकता अनुसार तालिम तथा अन्तरकृया संचालन गर्ने । पदाधिकारी, विभाग कर्मचारीहरु र समुदायको मानवीय क्षमता विकासमा योजनाबद्ध कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने।
- ☒ बाल विवाह मुक्त वडा घोषणामा सहयोग गर्ने।
- ☒ बाल कोष अभिवृद्धीमा लविड गर्ने।
- ☒ आवश्यकताका आधारमा ज्ञान, सिप, प्रविधी बिकाश गर्न तालिम, गोष्ठी, अध्ययन अवलोकन भ्रमणका कार्यक्रम पर्याप्त सञ्चालन गर्ने।
- ☒ गाउँपालिकामा संचालित कार्यक्रमको अनुगमन तथा पृष्ठपोषण गर्ने।
- ☒ कार्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाउन, एकद्वार प्रणाली मार्फत दोहोरापन हटाउन भूमिका खेल्ने।
- ☒ बहुआयामिक तथा एकिकृत अशर पारी बाल विवाहको अन्त्य गर्न एकिकृत कार्ययोजना तयार पार्ने। बास्केट फण्डको विकास गरी सघन कार्यक्रम संचालन तालिका सहित बैठक राख्ने र परिचालन गर्ने।

९.३. कार्यन्वयन, समन्वय र अनुगमन तथा मूल्याङ्कन समिति

यस रणनीतिको कार्यान्वयनकोलागि गाउँपालिकामा कार्यान्वयन, समन्वय र अनुगमन तथा मूल्याङ्कन समिति गाउँपालिकाको नेतृत्वदायी भूमिका रहने छ। यस समितिले “बाल विवाह अन्त्यका लागि राष्ट्रिय रणनीति २०७२” अनुसार संघिय र प्रदेशसंगको समन्वयमा कार्य गर्ने छ। रणनीति तथा कार्ययोजना कार्यान्वयन गर्न गाउँपालिकाको कार्यकारी प्रमुखको संयोजकत्वमा देहायका सदस्यहरु सम्मिलित एक समिति रहनेछ। यस समितिले रणनीति तथा कार्ययोजनामा रहेका बाल विवाह विरुद्धका कार्यक्रमहरुलाई आफ्नो गाउँपालिका भित्रका वडा कार्यालयहरु र अन्य गैर सरकारी संस्था तथा नागरिक समाजसँग समन्वय गरी वार्षिक कार्यक्रम मार्फत प्रभावकारी कार्यान्वयन, समन्वय, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्नेछ। यस समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार आवश्यकता र प्राथमिकता **अनुसूची ४** मा उल्लेख गरे अनुसारको हुने छ।

१) प्रमुख प्रशासकिय अधिकृत, गाउँपालिकाको कार्यालय	संयोजक
२) वडा अध्यक्ष मध्ये बाट ३ जना	सदस्य
३) गाउँ कार्यपालिकाको महिला सदस्य	सदस्य
४) प्रमुख, महिला बालबालिका ईकाई	सदस्य
५) प्रमुख, शिक्षा ईकाई	सदस्य
६) प्रमुख, स्वास्थ्य ईकाई	सदस्य
७) बाल विवाह अन्त्यका लागि सक्रिय योगदान गरेकाहरुमध्येबाट २ जना किशोर किशोरी	सदस्य

८) समितिले तोकेको नागरिक समाजको ३ जना प्रतिनिधि	सदस्य
९) प्रमुख, सामाजिक विकास शाखा, गाउँपालिकाको कार्यालय	सदस्य सचिव

११. रणनीतिक योजनाका सफलताका मान्यताहरू

- १०.१ रणनीतिको विभिन्न माध्यम मार्फत प्रचार प्रसार गर्ने।
- १०.२ विध्यमान कानूनको कार्यान्वयनमा जोड दिनु पर्ने।
- १०.३ गाउँपालिकाले आवधिक योजना बनाई कार्यान्वयन गर्ने। संघसंस्थाहरूलाई सोही योजना अनुसार कार्यक्रममा समायोजन गर्न र कार्यान्वयन गर्नकोलागि समन्वय र सहकार्य गर्ने।
- १०.४ गाउँपालिकाबाट गर्नु पर्ने अनुगमन र मूल्याङ्कन नियमित गर्ने।
- १०.५ विध्यमान संयन्त्रहरू र सरोकारवालाहरूले तोकिएको जिम्मेवारी ईमान्दारी एवं कुशलतापूर्वक निभाउने छन्।

अनुसूचीहरू

अनुसूची १: गाउँपालिकाको वडागत जनसांख्यिक विवरण

वडा	घरधुरी	जम्मा	पुरुष	महिला
१	४४९	२,४७८	१,२०३	१,२७५
२	३८१	२,०८२	१,०१४	१,०६८
३	४७१	२,६७३	१,२७७	१,३९६
४	७९२	४,६५४	२,१८६	२,४६८
५	५५९	३,२२२	१,५००	१,७२२
६	७१४	३,९३४	१,८५५	२,०७९
७	६४८	३,७८०	१,७१९	२,०६१
८	३४६	१,८४७	७८३	१,०६४
कुल	४,३६०	२४,६७०	११,५३७	१३,१३३

अनुसूची २ कार्याशालाका उपस्थिति विवरण

क्र.स.	नामथर	पद	प्रतिनिधि गरेको कार्यालय/निकाय/संस्था
१.	लोक बहादुर बोहोरा	अध्यक्ष	गाउँपालिका, मेल्लेख
२.	धन बहादुर शाह	उपाध्यक्ष	गाउँपालिका, मेल्लेख
३.	कालु सिं साउद	प्रधानाध्यापक	बासुकी मावि, गाउँपालिका, मेल्लेख
४.	अनिता खड्का	स्वास्थ्य संयोजक	गाउँपालिका, मेल्लेख
५.	नर बहादुर साउद	वडा अध्यक्ष	गाउँपालिका, मेल्लेख
६.	विर बहादुर साउद	वडा अध्यक्ष	गाउँपालिका, मेल्लेख
७.	कमल देवी ताम्राकार	कार्यपालिका सदस्य	गाउँपालिका, मेल्लेख
८.	जमूना देवी दमाई	कार्यपालिका सदस्य	गाउँपालिका, मेल्लेख
९.	हिमसरा खड्का	कार्यपालिका सदस्य	गाउँपालिका, मेल्लेख
१०.	कल्धरा लुहार	वडा सदस्य	गाउँपालिका, मेल्लेख
११.	कल्धारा रावल	स्वास्थ्य स्वयंसेविका	गाउँपालिका, मेल्लेख
१२.	जमुना साउद	स्वास्थ्य स्वयंसेविका	गाउँपालिका, मेल्लेख
१३.	पार्वती बोहोरा		गाउँपालिका, मेल्लेख
१४.	नरेश बहादुर साउद	प्रधानाध्यापक	कालिका, गाउँपालिका, मेल्लेख
१५.	दान बहादुर बुढा	वडा अध्यक्ष	गाउँपालिका, मेल्लेख
१६.	गणेश बहादुर बुढा	सदस्य	बिध्यालय ब्यवस्थापन समिति, मेल्लेख
१७.	निरज बहादुर धामी	अध्यक्ष	बाल क्लब, मेल्लेख
१८.	डिला देवी बुढा	कार्यपालिका सदस्य	गाउँपालिका, मेल्लेख
१९.	ध्वज बहादुर थापा	प्रसनी	गाउँपालिका, मेल्लेख
२०.	पदम बहादुर खड्का	प्रसनी	गाउँपालिका, मेल्लेख
२१.	प्रेम बहादुर साउद	फिल्ड सुपरभाईजर	सुआहारा ॥

२२.	खम्म खत्री	पत्रकार	गाउँपालिका, मेल्लेख
२३.	धुब खत्री	आप्रप्र	गाउँपालिका, मेल्लेख
२४.	देव बहादुर बिक	पत्रकार	गाउँपालिका, मेल्लेख
२५.	दिल बहादुर साउद	अध्यक्ष	बाल संरक्षण समिति, मेल्लेख
२६.	पर्ण बहादुर बिक	संयोजक	अछाम जिल्ला
२७.	एकेन्द्र महता	समाचार प्रमुख	रेडियो जनप्रिय
२८.	वालाराम उपाध्याय		
२९.	कूल बहादुर खड्का	प्रधानाध्यापक	षोडसा आधारभूत विध्यालय, मेल्लेख
३०.	जोगी सिं बोहोरा	अध्यक्ष	विध्यालय व्य स, जनता मावि
३१.	नरेन्द्र नेपाली	कार्यपालिका सदस्य	गाउँपालिका, मेल्लेख
३२.	केशर बहादुर शाह		गाउँपालिका-३, मेल्लेख
३३.	एकिन्द्र बहादुर शाह		गाउँपालिका-८, मेल्लेख
३४.	तुले धामी		गाउँपालिका-९, मेल्लेख
३५.	चिरन्जिवि उपाध्याय		गाउँपालिका-, मेल्लेख
३६.	रेवन्त बहादुर अधिकारी	वडा अध्यक्ष	गाउँपालिका, मेल्लेख
३७.	तेज बहादुर साउद		गाउँपालिका-८, मेल्लेख
३८.	टंक बहादुर बुढा	सदस्य	मेल्लेख न्यायिक समिति
३९.	प्रेम बहादुर बुढा	नाप्रास	मेल्लेख गाउँपालिका
४०.	कुइचे लुहार	कार्यपालिका सदस्य	गाउँपालिका, मेल्लेख
४१.	गजेन्द्र शाह	सदस्य	बाल क्लब
४२.	रमिला खड्का	साथी शिक्षक	गाउँपालिका, मेल्लेख
४३.	लाल बहादुर चदारा	रिपोर्टर	रेडियो रामारोशन
४४.	तुला साम रोकाया	अध्यक्ष	बाल क्लब
४५.	खेमराज साउद	साथी शिक्षक	गाउँपालिका, मेल्लेख
४६.	दिव्य उपाध्याय	साथी शिक्षक	गाउँपालिका, मेल्लेख
४७.	कलम बहादुर सिंह	प्रमुख	प्राविधिक
४८.	लक्ष्मण साउद	कम्प्युटर अप्रेटर	गाउँपालिका, मेल्लेख
४९.	कमल राज उपाध्याय		गाउँपालिका, मेल्लेख
५०.	हिरा महर	कार्यपालिका सदस्य	गाउँपालिका, मेल्लेख
५१.	केशर बोहोरा	कार्यपालिका सदस्य	गाउँपालिका, मेल्लेख
५२.	मिलन साउद	साथी शिक्षक	गाउँपालिका, मेल्लेख
५३.	कृष्ण बहादुर रोकाया		गाउँपालिका, मेल्लेख
५४.	नवराज थापा	स्रोतव्यक्ती	
५५.	सुशिलराज गिरी	स्रोतव्यक्ती	

अनुसूची ३ बाल विवाह अन्त्यकालागि कार्ययोजना

क) बालिका र किशोरी क्षमता विकासकोलागि

क्र. स.	कार्यक्रम/गतिविधि	कति पटक र कहाँ गर्ने	कहिले गर्ने	कसले गर्ने	कसरी गर्ने	कति बजेट (रु. हजारमा)
१.	जीवन उपयोगी सिप तालिम	२ पटक, गाउँपालिका वा पाइप पर्ने स्थान	आव २०७६/७७ को पहिलो चौममा	गाउँपालिका वा समन्वयमा संस्थाले	●अनुभवी सहयोगी संस्थासंग मिलेर र अनुभवी सहजकर्ताको सहजिकरणमा	३१०
२.	दौतरी शिक्षा (बालिका तथा किशोरीहरुलाई समुहमा आवद्ध गराई अभियान गर्ने)	२ पटक, ८ वटा वडा कार्यालयहरु	आव २०७६/७७ को पहिलो चौममा	गापा/वडा कार्यालय	●अनुभवी सहयोगी संस्थासंग मिलेर	४००
३.	सेनेटरी प्याड व्यवस्थापन (वितरण, निर्माण र विसर्जन)	प्रत्येक विद्यालयमा	बर्षमा २ पटक	गा पा, वडा कार्यालय, स्वास्थ्यकर्मी	विद्यालयको नर्शको समन्वयमा	१५०
४.	छाउपडी विरुद्ध (महिनावारी व्यवस्थापन) सचेतीकरण	२ पटक, ८ वटा वडा कार्यालयहरु	आव २०७६/७७ को पहिलो चौममा	वडा कार्यालय, स्वास्थ्यकर्मी र संघ संस्था	●अनुभवी स्वास्थ्यकर्मीको सहजिकरण	५०
५.	खेलकुद शिक्षा	बर्षमा कम्तीमा १ पटक (सबै विद्यालय)	उपयुक्त समयमा	जिल्ला खेलकुद समितीको समन्वयमा खेलकुद शिक्षक	जिल्ला खेलकुद समितीको समन्वयमा खेलकुद शिक्षक	१००
६.	बस्ति र वडास्तरमा हुने योजना तर्जुमा बैठकमा आम सहभागितककोलागि बालिका, किशोरी, यौवमहिला लगायत किशोर र पुरुषहरुको परिचालन	आवश्यकता अनुसार, ८ वडाहरुमा	बैसाख र जेठ	बाल क्लब, किशोरकिशोरी समुह, अभिभावक र वडाहरु	●भेला/बैठकबारे जानकारी लिएर ●अर्थपूर्ण सहभागी जनाएर	३०
७.	●तालिम प्राप्त शिक्षकशिक्षिकाहरुद्वारा बाल विवाह विरुद्ध अभिमूखिकरण ●बालमैत्री सामाजिक सञ्जालबारे अन्तरकृया र प्रतिवद्धता (बिद्यालय र घरमा सा.संजाल ब्यवस्थापन)	४ पटक, ८ वटामा	आव २०७६/७७ को पहिलो चौममा	●सुपरिवेक्षणमा तालिम प्राप्त शिक्षकशिक्षिका ●विद्यालय/बालक्लब	●अनुभवी सहयोगी संस्थासंग मिलेर ●आचार संहिता विकास र सहभागिहरुको प्रतिवद्धता	९०
८.	तालिम प्राप्त अनमी र शिक्षिकाद्वारा यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य र अधिकार	२ पटक, ८ वटामा	आव २०७६/७७ को पहिलो चौममा	गाउँ शिक्षा समितीको सुपरिवेक्षणमा तालिम प्राप्त	●अनुभवी सहयोगी संस्थासंग मिलेर	८०

	सम्बन्धि बालिका र किशोरी अन्तरकृया			अनमी र शिक्षिका		
९.	विवाहको जोखिममा रहेका बालबालिका, किशोरकिशोर र यूवामहिलाकोलागि (परिवार सहित) लघु उध्यम तालिम	२ पटक, गाउँपालिका वा पाइप पर्ने स्थान	आव २०७६/७७ को पहिलो चौममा	गाउँपालिकाको कृषि/पशु/उध्योग ईकाइका तालिम प्राप्त कर्मचारी	<ul style="list-style-type: none"> ●घरदैलो कार्यक्रममा भेटिएकालाई प्राथमिकता ●परामर्श पछि मात्र तालिम र आय आर्जन सहयोग 	२२५

ख) बालिका र किशोरीकालागि गुणस्तरिय शिक्षाकोलागि

क्र. स.	कार्यक्रम/गतिविधि	कति पटक र कहाँ गर्ने	कहिले गर्ने	कसले गर्ने	कसरी गर्ने	कति बजेट (रु. हजारमा)
१.	बिध्यालयमा स्वास्थ्य परिचारिकाको ब्यवस्थापन	हरेक विध्यालयमा	आव २०७६/७७ को पहिलो चौममा	गाउँपालिका	<ul style="list-style-type: none"> ●संघिय सरकारको नीति अनुसार ●मनोसामाजिक विमर्श सेवा 	संघिय सरकारले तोके बमोजिम
२.	<ul style="list-style-type: none"> ●मावि स्तरिय बाल विवाह विरुद्ध पाठ्यक्रम विकास ●विकसित पाठ्यक्रममा आधारित शिक्षकशिक्षिका तालिम/कार्यशाला र कार्ययोजना निर्माण ●तालिम प्राप्त शिक्षकशिक्षिकाहरूद्वारा रुपान्तरण सेशन शुरू 	३ प्रकार, माविमा	हप्ताको हरेक शुक्रवार, १:३० घण्टा	गाउँ शिक्षा समितीको सुपरिवेक्षणमा तालिम प्राप्त शिक्षकशिक्षिका	<ul style="list-style-type: none"> ●विध्यालयका छानिएका किशोरकिशोरीहरू ज्ञान, सिप र ब्यावहार परिवर्तन गर्ने ●सहयोगी संस्थासंग मिले। 	४००
३.	<ul style="list-style-type: none"> ●यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य र अधिकार तथा वृहत यौनिकता शिक्षा सम्बन्धि अनमी र शिक्षिका तालिम ●तालिम प्राप्त अनमी र शिक्षिकाद्वारा बालिका र किशोरी तालिम 	सबै माध्यमिक विध्यालयमा	आव २०७६/७७ को पहिलो चौममा	गाउँ शिक्षा समितीको सुपरिवेक्षणमा तालिम प्राप्त अनमी र शिक्षिका	<ul style="list-style-type: none"> ●अनुभवी सहयोगी संस्थासंग मिलेर 	३५०
४.	विद्यालय नजाने/वाहिर रहेका विवाहिता सहित र अवशरविहिन किशोरी/यूवामहिला तथा परिवारकालागि व्यवसायिक प्राविधिक शिक्षामा पहुँच अभिवृद्धी कार्यक्रम	सबै वडाका	शैक्षिक सत्र शुरूमा	गाउँ शिक्षा समिती र गैरसरकारि संस्था	<ul style="list-style-type: none"> ●संघसंस्थाको समन्वयमा विद्यालय नजानेहरू छनौट गर्ने 	५००
५.	विद्यालय वाहिरका (विवाहिता सहित) र अवशरविहिन किशोरी/यूवामहिला तथा परिवारलाई विभिन्न सुविधाहरू (शिक्षामा छात्रवृत्ति, निशुल्क पुस्तक, पोशाक तथा सुविधा)	सबै वडाका	शैक्षिक सत्र शुरूमा	गाउँ शिक्षा समिती र गैरसरकारि संस्था	<ul style="list-style-type: none"> ●संघसंस्थाको समन्वयमा किशोरी/यूवामहिला छनौट गर्ने 	२५०

	प्रदान गरि शिक्षामा निरन्तरता कार्यक्रम					
६.	विद्यालयहरूमा बालिका तथा लैङ्गिकमैत्री वातावरण र त्यसको प्रभावकारी व्यवस्थापन तथा जवाफदेहिता सुनिश्चित गर्न शिक्षक, कर्मचारी तथा व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारीहरूलाई तालिम	गापा स्तरिय	आव २०७६/७७ को दोस्रो चौममा	गाउँ शिक्षा समिती र गैरसरकारी संस्था	●शिक्षा श्रोत व्यक्तिको परिचालनमा र गैरसरकारी संस्थाको समन्वयमा	१७५

ग) बालक, किशोर र पुरुषहरूको सहभागिताकोलागि

क्र. स.	कार्यक्रम/गतिविधि	कति पटक र कहाँ गर्ने	कहिले गर्ने	कसले गर्ने	कसरी गर्ने	कति बजेट (रु. हजारमा)
१	बाल विवाह, लैङ्गिक विभेद र पितृसत्तात्मक सोच अन्त्यकालागि सामुदायिक जनचेतनामुलक कार्यक्रम (जस्तै भिडियो प्रदर्शनी, सडक नाटक, ज्याली, अभिभूखिकरण र अन्तरकृया अदी)	१६ पटक, ८ वटा वडामा	आव २०७६/७७ महिना २ पटक	गापा/वडा, महिला तथा बालबालिका शाखा	●अनुभवी सहयोगी संस्थासंग मिलेर ●सडकनाटककोलागि अभ्यास गरेर	२५६
२	सामाजिक बहिष्कार तथा सरकारी सेवा सुविधाबाट वञ्चित गराउने (सकारात्मक विभेद)	हरेक वडामा	तुरुन्तै	गाउँपालिका तथा वडाहरु र कार्यान्वयन, समन्वय र अनुगमन तथा मुल्याङ्कन समिति	●बाल विवाह गर्ने र गराउनेलाई वहिष्कार गरेर	-
३	विवाहको जोखिममा रहेका बालक, किशोर र यूवापुरुषकालागि (परिवार सहित) लघु उध्यम तालिम	२ पटक, गाउँपालिका वा पाइप पर्ने स्थान	आव २०७६/७७ को दोस्रो चौममा	गाउँपालिकाको कृषि/पशु/उध्योग ईकाइका तालिम प्राप्त कर्मचारी	●घरदैलो कार्यक्रममा भेटिएकालाई प्राथमिकता ●परामर्श पछि मात्र तालिम र आय आर्जन सहयोग	२२५
४	धामी, झाँक्रि र ज्योतिषहरूलाई बाल विवाह विरुद्ध तालिम	२ पटक, सबै वडाहरुमा	बैसाख र माघमा	वडा र गैरसरकारी संस्था	उनीहरूसंग समन्वय गरेर	१५०
५	बाल विवाहको जोखिममा रहेका बालक तथा किशोर परिवार लक्षित घरदैलो र परामर्श	४ पटक, सबै वडाहरुमा	हरेक चौममा	वडा, स्वयंसेविका, सामाजिक परिचालक र गैरसरकारी संस्था	हरेक घरमा पुग्ने, विशेषगरी जोखिम घरमा	१५०
६	क्षमता अभिवृद्धी तथा तालिम (बाल विवाह, लैङ्गिक विभेद अन्त्यकालागि सामुदायिक कार्यक्रम)	२ पटक, सबै वडाहरुमा	बैसाख र माघमा	गाउँपालिका र कार्यान्वयन, समन्वय र अनुगमन तथा मुल्याङ्कन समिति	●अनुभवी सहयोगी संस्थासंग मिलेर	१५०

घ) परिवार र समुदाय परिचालनकोलागि

क्र. स.	कार्यक्रम/गतिविधि	कति पटक र कहाँ गर्ने	कहिले गर्ने	कसले गर्ने	कसरी गर्ने	कति बजेट (रु. हजारमा)
१	बाल विवाह, लैङ्गिक विभेद र पितृसत्तात्मक सोच अन्त्यकालागि सामुदायिक जनचेतनामुलक कार्यक्रम (जस्तै भिडियो प्रदर्शनी, सडक नाटक, ज्याली, अभिभूखिकरण र अन्तरकृया अदी)	८ पटक, ८ वटा वडामा	आव २०७६/७७ तेस्रो चोमासिक	गापा/वडा, महिला तथा बालबालिका शाखा	<ul style="list-style-type: none"> अनुभवी सहयोगी संस्थासंग मिलेर सडकनाटककोलागि अभ्यास गरेर 	१००
२	पारिवारिक/अभिभावक शिक्षा	१२ पटक, घर घरमा	प्रत्येक महिना	गापा, वडा कार्यालय, बाल क्लब, गैसस, प्रहरी र स्वयंसेविका	<ul style="list-style-type: none"> बालिका, किशोरी घरदैलोसंगै गर्ने जोखिम परिवार लक्षित गरेर 	१२५
३	<ul style="list-style-type: none"> बाल विवाह तथा लैङ्गिक हिँसा विरुद्ध अन्तरक्रिया (अनुभव आदान प्रदान, नकरात्मक पक्षबारे जानकारी) बाल विवाह तथा लैङ्गिक हिँसा विरुद्ध सामुहिक प्रतिवद्धता 	४ पटक सबै वडाहरुमा	हरेक वर्ष चौमासिक रुपमा	गापा, वडा कार्यालय, बाल क्लब, गैसस, प्रहरी र स्वयंसेविका	<ul style="list-style-type: none"> अनुभवी सहयोगी संस्थासंग मिलेर सहभागि सबै सुसूचित भएर 	२००
४	देउडा प्रतियोगिता (बाल विवाह न्यून भएको समुदायका समूहहरुलाई प्रोत्साहन गर्न)	२ पटक, अनुकूल स्थानमा	प्रत्येक वर्ष मंसिर र पुष	गापा, वडा कार्यालय, बाल क्लब, गैसस, प्रहरी र स्वयंसेविका	बाल विवाह न्यून सुनिश्चित पछि पारदर्शि तवरले	९०
५	छोटो तथा लामो सुचना प्रवाह (स्थानीय एफ एम र पत्रिकाहरु)	१० पटक	१० महिना	गापा	सुचना, जानकारी संप्रेक्षण दिएर र सम्झौता गरेर	६०
६	<ul style="list-style-type: none"> क्षमता अभिवृद्धी तथा तालिम (बाल विवाह, लैङ्गिक विभेद अन्त्यकालागि सामुदायिक कार्यक्रम) बालमैत्री सामाजिक सञ्जालबारे अन्तरकृया र प्रतिवद्धता (बिध्यालय र घरमा सा.संजाल ब्यवस्थापन) 	४ पटक, गापामा	बैसाख र माघमा	गाउँपालिका र कार्यान्वयन, समन्वय र अनुगमन तथा मुल्याङ्कन समिति	<ul style="list-style-type: none"> अनुभवी सहयोगी संस्थासंग मिलेर आचार संहिता विकास र सहभागिहरुको प्रतिवद्धता 	१५०
७	क्षमता अभिवृद्धिकालागि विद्यालय स्तरको प्रतियोगिता (हाजिरजवाफ, निवन्ध लेखन, वक्तृत्वकला आदी)	८ वडाका विद्यालयहरु	माघ महिना प्रत्येक वर्ष	गापा, वडा कार्यालय, बाल क्लब/गैसस	<ul style="list-style-type: none"> समयमै सुचना दिएर प्रतियोगिताबारे नियम बनाएर 	१२०
८	२ छोरी भएको परिवार प्रोत्साहन कार्यक्रम	गाउँपालिका स्तरमा	माघ महिना प्रत्येक वर्ष	गापा	२ छोरी पश्चात परिवार नियोजन गरेमा	५०

					<ul style="list-style-type: none"> •सार्वजनिक सुचना गरेर 	
९	गाउँपालिका स्तरिय परामर्श/सुधार गृह स्थापना (मनोसामाजिक विमर्श सेवा सहित)	गाउँपालिका स्तरमा	आ व २०७६/०७७	गापा	<ul style="list-style-type: none"> •संघिय र प्रदेश सरकारसंग मिलेर •गाउँपालिकाले बार्षिक रुपमा बजेट विनियोजन गरेर 	४०००
१०	बाल विवाह अवस्थाबारे सर्भेक्षण	सबै वडाहरुमा	आ व २०७६/०७७	गापा र गैसस	<ul style="list-style-type: none"> •सर्भेक्षण उद्देश्य, विधि र प्रश्नावली तयार पारी 	९००

ड) कानून र नीतिको सुदृढिकरण र कार्यान्वयन

क्र. स.	कार्यक्रम/गतिविधि	कति पटक र कहाँ गर्ने	कहिले गर्ने	कसले गर्ने	कसरी गर्ने	कति बजेट (रु. हजारमा)
१	बाल विवाह अन्त्यकालागि रणनीति सहितको कार्ययोजना बनाउने	१ पटक, गाउँपालिका	२०७६ असोज	गाउँपालिका	<ul style="list-style-type: none"> •विज्ञको परामर्शमा •न्यायिक समितिको समन्वयमा 	५०
२	बाल विवाह सम्बन्धी कानून कार्यान्वयन	बाल विवाह अन्त्य सम्म, प्रहरी कार्यालय र न्यायलय	बर्षे भरि	प्रहरी र गाउँपालिका	<ul style="list-style-type: none"> •कडा रुपमा प्रस्तुत भएर 	-
३	बाल विवाह विरुद्ध प्रहरी समुदाय साझेदारी कार्यक्रम	महिनाको १ पटक, हरेक वडामा	बर्षे भरि	प्रहरी र गाउँपालिका	<ul style="list-style-type: none"> •वडामा प्रहरीसंग बाल विवाहबारे अन्तरकृया गरेर •कानुनी पक्षहरुको जानकारी 	५०
४	बाल विवाह सम्बन्धी कानून कार्यान्वयन गर्ने स्थानीय अधिकारी, न्यायिक र अर्धन्यायिक निकाय लगायत अन्य सरोकारवाला निकायहरुको क्षमता अभिवृद्धि	१ पटक, गाउँपालिका	२०७६ असोज	गाउँपालिका	<ul style="list-style-type: none"> •कानुनी ब्यवस्थाहरुको जानकारी •जिम्मेवारी सहित सहभागिहरुले प्रतिवद्धता गर्ने 	१००
५	बहु/बाल विवाहबारे संवैधानिक ब्यवस्थाहरु सम्बन्धी अन्तरकृया तथा छलफल (समुदाय, टोल र विद्यालयमा)	हरेक वडामा कम्तिमा १ पटक	२०७७ आषाढ सम्म	गापा	<ul style="list-style-type: none"> •वडा स्तरमा आयोजना 	८०
६	विवाह र जन्म दर्ता अनिवार्य अभियान र प्रोत्साहन सम्बन्धी कार्यक्रम	वडामा	निरन्तर	वडा कार्यालय	रेडियो मार्फत वडामा सुचना संप्रशण गरेर	१०
७	विवाहको कानुनी उमेर, सोको उल्लंघन गरेमा हुने सजाय तथा	१ पटक, गापा	२०७६ भाद्र	गापा	छलफल गरी सामाग्र तयार गर्ने	७५

	बाल विवाह विरुद्ध उपलब्ध हुने कानूनी संरक्षणको व्यवस्था सम्बन्धी जनचेतना जगाउन प्रचार प्रसार सामाग्री निर्माण					
८	आवश्यकता अनुसार थप ऐन कानूनको निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्ने	आवश्यकता अनुसार, गापामा	आवश्यकता अनुसार	गापाले	●सम्पर्क र समन्वय गरेर	आवश्यकता अनुसार
९	बाल विवाह न्यूनिकरणकालागि दीर्घकालिन तथा मध्यकालिन अल्पकालिन सहितको आवधिक योजना निर्माण र कार्यान्वयन	१ पटक, गापामा	२०७६ भाद्र	गापाले	●सरोकारवालासंग समन्वय गरेर	२८०
१०	बाल विवाह भएको अवस्थामा विवाह बदर गर्न चाहनेहरूकोलागि आवश्यक कानुनी हक र उपचारमा पहुँचका साथै क्षतिपूर्ति सुनिश्चित गर्ने	उजुरी अनुसार, गापा	उजुरी अनुसार	गापाले	●न्यायिक समितिले गम्भिर भएर सहयोग गर्न तत्पर हुनु पर्ने ●उपचार खोज्नेलाई सहज पहुँच दिएर	आवश्यकता अनुसार

च) सेवा प्रवाह सम्बन्धि

क्र. स.	कार्यक्रम/गतिविधि	कति पटक र कहाँ गर्ने	कहिले गर्ने	कसले गर्ने	कसरी गर्ने	कति बजेट (रु. हजारमा)
१	सेवा प्रदायकहरूको जवाफदेहिता र क्षमता अभिवृद्धि गरी आवश्यकता अनुसार तत्कालै र गुणस्तरीय सेवाप्रवाहका लागि समन्वय र प्रेषण प्रणाली (Referral System) को विकास गर्ने	१ पटक, गापा	तत्काल	गाउँपालिका	●विज्ञको परामर्शमा ●न्यायिक समितिको समन्वयमा	५०
२	गाउँपालिकामा कार्यरत सरकारी तथा गैरसरकारी संस्थाहरूका कार्यक्रमहरूमा बाल विवाह विरुद्धका कार्यक्रमहरूलाई प्राथमिकताका साथ समावेश समन्वयात्मक बैठक डाक्ने	१ पटक, गापा	तत्काल	गाउँपालिका	●समन्वयात्मक बैठक	२५
३	स्थानीय तहमा बाल विवाह सम्बन्धी जानकारी अध्यावधिक राख्न व्यवस्थापन सूचना प्रणालीको स्थापना र सुदृढीकरण गर्ने	१ पटक, गापा	तत्काल	गाउँपालिका	●समन्वयात्मक बैठक	२५
४	सेवा प्रदायकहरूले सेवा प्रवाहमा सेवाग्राहीलाई बाल विवाहको नकरात्मक पक्षबारे जानकारी दिने	सेव लिन आउंदा	तत्काल	सेवा प्रदायकहरू	●कृषि, पशु, स्वास्थ्य, राजश्व, बन/वातावरण र महिलतथा बालबालिका ईकाइहरूले	-
५	बाल विवाह (बालिका विवाह) मुक्त वडा घोषणा	१ पटक, कुनै वडा	२०७७ बैसाख	गाउँपालिका	●सुचकको आधारमा ●वडाहरूको अवस्था विश्लेषण	३००
६	विवाह भैसकेका बालिका तथा बालविधुवाहरूको आवश्यकतालाई सम्बोधन	१ पटक, गापा	तत्काल	गाउँपालिका	●समन्वयात्मक बैठक	१००

गर्ने गरी विशेष कार्यक्रमहरू लागु गर्न कोषको ब्यवस्था गर्ने					
---	--	--	--	--	--

(नोट: माथि उल्लेखित १ बर्षको कार्य सम्पादन तथा उपलब्धीहरूको मूल्याङ्कन गरेर आगामी बर्षको कार्यक्रम र बजेट तयार गरी थप २ बर्षको कार्य योजना तयार पारिनेछ।)

अनुसूची ४ कार्यन्वयन, समन्वय र अनुगमन तथा मूल्याङ्कन समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार

१. गाउँपालिका कार्यन्वयन, समन्वय र अनुगमन तथा मूल्याङ्कन समितिका काम, कर्तव्य र अधिकार देहाय बमोजिम हुनेछः
 - क) यस रणनीति तथा कार्ययोजनामा रहेका बाल विवाह विरुद्धका कार्यक्रमहरूलाई आफ्नो वार्षिक कार्यक्रममा अनिवार्य रूपमा समावेश गरी कार्यन्वयन, समन्वय र पहल गर्ने।
 - ख) बाल विवाह अन्त्यकालागि संचालित कार्यक्रमहरूको नियमित तथा आवश्यकतानुसार अनुगमन, मूल्याङ्कन र पृष्ठपोषण गर्ने।
 - ग) क्षमता अभिवृद्धि समितिको समन्वयमा एकिकृत कार्ययोजना तयार पार्ने, बास्केट फण्डको विकास गरी सघन कार्यक्रम संचालन गर्ने।
 - घ) “बाल विवाह अन्त्यकालागि राष्ट्रिय रणनीति २०७२” कार्यन्वयन गर्न संघिय र प्रदेशसंग सरकारसंग समन्वय स्थापना गर्ने।
 - ङ) रणनीति तथा कार्ययोजना अनुसार बाल विवाह विरुद्धका कार्यक्रमहरूलाई वडा कार्यालयहरू गर्ने काम गर्ने गराउने।
 - च) गैर सरकारी संस्थाहरूसंग मिलेर बाल विवाह बढि हुने वडाहरूमा कार्यक्रम केन्द्रित गर्ने।
२. समितिको बैठक कम्तीमा वर्षमा ४ पटक बस्नेछ।
३. समितिको बैठकमा आवश्यकतानुसार गाउँपालिकाका जनप्रतिनिधिहरू, सम्बन्धित विज्ञ एवं संघसंस्थाका प्रतिनिधिलाई आमन्त्रण गर्न सकिनेछ।
- ४) बैठकसम्बन्धी कार्यविधि समिति आफैले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ।

अनुसूची ५ बाल विवाह विरुद्ध उजुरी लिने निकायहरू

- ☞ स्थानीय प्रहरी कार्यालय वा नेपाल प्रहरीको पुलिस कन्ट्रोल १००
- ☞ सम्बन्धित गाउँपालिकाको न्यायिक समिति
- ☞ बालबालिका खोजतलास समन्वय केन्द्र भृकुटीमण्डप, काठमाण्डौं, नेपाल टोल फ्री नं. १०४

अनुसूची ६ कार्याशालाका झलकहरु

